

کارین هەردوو حکومه‌تین تورگوت ئوزالی بەرامبەر بزافا چه‌کداریا

پارتا کارکه‌ریڤ کوردستانی 1983-1989

خواندنه‌کا میژوویی

قمان فرست سلمان و خلیل مصطفی عثمان

پشکا میژوو، کولیژا زانستین مروقابه‌تی، زانکویا دهوک، هەریما کوردستانی- عێراق

((میژوویا وه‌رگرتنا قه‌کولینی: 26 تیرمه‌ه، 2022، میژوویا ره‌زامه‌ندیا به‌لافکرینی: 7 ئه‌یلوین، 2022))

پوخته

یا خویایه ئیک ژ کیشه‌یین سهره‌کیین تورکیا کیشه‌یا کوردی یه، هەر ژ دامه‌زراندنا کومارا تورکیا یا نوی ل سالا 1923 حکومه‌تین لدویف ئیکین تورکیا سیاسه‌ته‌کا توند هه‌مبەر کوردان په‌یره‌وکره‌یه، ژبه‌ر قی چه‌ندی کوردان ده‌ست ب بزافین چه‌کداری کره‌یه، ژوان بزاقان ژی بزافا چه‌کداریا پارتا کارکه‌ریڤ کوردستانی. گرنکیا هه‌لبزارتتا ئه‌قی بابه‌تی بو هندی قه‌دگهریت کو ئه‌ف ماوی تورگوت ئوزالی ده‌سته‌هلالت کری یی گرنکه نه‌بتنی د میژوویا تورکیا دا، به‌لکو یی گرنکه د میژوویا کوردستانا تورکیا ژی دا، ژبه‌ر سهره‌هلدانا بزافا چه‌کداریا پارتا کارکه‌ریڤ کوردستانی و کاریگه‌ریا قی بزاقی ل سهر بارودوخی سیاسی تورکیا، کو دقئ ده‌می دا دبیته کیشه‌یه‌کا ئالوز و هه‌ستیار. له‌ورا ئوزالی د ماوی هەردوو حکومه‌تین خودا ب دیتن و هه‌لوپه‌ستین خو یین جودا سهره‌ده‌ری دگهل قی بزاقی و دۆزا کوردی ب گشتی کره‌یه. دقئ قه‌کولینی دا چه‌ند پرس هاتینه ئازراندن و به‌رسقدان، ل دور کار و یی‌رابوونین هەردوو حکومه‌تین تورگوت ئوزالی ژ بزافا چه‌کداریا پارتا کارکه‌ریڤ کوردستانی، ژقان پرسان ژی: ئایا ئه‌و چ ریکار بوون ئوزالی ئه‌نجامداین هه‌مبەر قی بزاقی؟ ئه‌ری پروسه‌یین له‌شکه‌ری ژی بخوفه‌دگرتن؟ و ب ئه‌قان یی‌رابوونان ئوزال شیا چاره‌کی ل قی کیشه‌یی بکه‌ت؟ یان پتر ره‌وش ئالوزتریهات.

په‌یقین سهره‌کی: پارتا کارکه‌ریڤ کوردستانی، تورکیا، کوردستان، شه‌ری پارتیزانی، ئوزال.

پیشه‌کی

ده‌سته‌یی‌کرنا بزافا چه‌کداریا پارتا کارکه‌ریڤ کوردستانی ل سالا 1984ی. قی بزاقی کاریگه‌ریه‌کا مه‌زن ل بارئ سیاسی نافخووی تورکیا کر، له‌ورا ئوزالی دماوی سهروکاتیا هەردوو حکومه‌تین خودا چه‌ندین کار و کریاریڤ له‌شکه‌ری ئه‌نجام دان له‌هه‌مبەر قی بزاقی و دۆزا کوردی ب گشتی.

سروشتی قه‌کولینی وه‌سا خواستیه به‌یته دابه‌شکرن لسهر ییشه‌کی و سئ ته‌وه‌ران و دوماهیه‌کی کو تیدا گرنگترین ئه‌نجام هاتینه دیارکرن، ته‌وه‌ری ئیکتی هاتیه ته‌رخانکرن بو (دۆزا کوردی ل تورکیا 1971-1983)، تیدا خواندنه‌کا

قوناغا دناقه‌ه‌را سالین 1983-1989 ده‌یته دانان قوناغه‌کا گرنگ د میژوویا تورکیا یا هه‌چه‌رخدا، کو دقئ ماوه‌ی دا سیاسه‌تمه‌داری مه‌زنی تورک (تورگوت ئوزال)ی حوکمرانی ل تورکیا کر، د قی ماوه‌ی دا پیشه‌هاتین گرنگ و کاریگه‌ر ل تورکیا سهره‌هلدان ژلایی سیاسی و ئابووری و کومه‌لایه‌تی قه. ژ گرنگترین پیشه‌هاتین سیاسی نافخوویڤ کو دقئ ماوه‌ی دا دروستبووین ئه‌وچه‌نده بوو کو دۆزا کوردی ل تورکیا ب شپوه‌یه‌کی جیاوازتر ژ سهره‌مه‌ین پیش خو دیاربوو. ئه‌وژی ژبه‌ر

قەکولینێ پشەتەستن ل سەر کومەکا ژێدەرین هەمەجورین کوردی و عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی کرێ. ژ پەرتوکین سەرەکی ژ پەرتوکا "کوردی تورکیا" یا نقیسەرێ وئ (ئیبیراهیم داقوقی) کوب تپروتەسەلی باسی کوردین تورکیا و سەرەدەریا حکومەتین دویف ئیکین تورکیا لەهەمبەری کوردان دکەت. هەرەسا باسی پارتا کارکەرین کوردستانی و هەشکریا وئ دگەل حکومەتا تورکیا دکەت. پەرتوکا "دۆزی کورد لە تورکیا لە سالانی 1980-1999" یا نقیسەرێ وئ (هاوکار محیدین جەلیل) "ژێدەرەکی گرنگە د قەکولینیدا، کوب د قئ پەرتوکئ دا باس ل دۆزا کوردی ل تورکیا دکەت هەر ژ دامەزراندنا کومارا تورکیا 1923 و ب تپروتەسەلی باسی سەرەلدانا بزاقا چەکداریا پارتا کارکەرین کوردستانی هاتیەکرن، هەرەسا ب زمانئ عەرەبی ژ مفا هاتیە وەرگرتن ژ پەرتوکا "تاریخ ترکیا الحدیث" یا نقیسەرێ وئ (دیفید مکدول) پەرتوکەکا ژبهاتیە و یا پرە ژ زانیاریین هویربین و دروستین میژوووی. هەرەسا پشەتەستن ل سەر چەندین پەرتوک و گوٹارین ب زمانین تورکی و عەرەبی و ئینگلیزی ژ هاتیە کرن.

تەوەرێ ئیکئ: دۆزا کوردی ل تورکیا 1971-1983

کودەتایا لەشکەریا 12 ئادارا 1971 چالاکیین سیاسیین کوردان نەراوەستاندن، سەرەرای سەپاندنا ئەحکامین عورفی ل سەر کوردستانی، هەر ژ دەستپیکا کودەتایئ هژمارەکا مەزنا ئەندامین ریکخراوین چەپ هاتنە گرتن، بەلئ جارەکا دی بزاقا نەتەوہیی یا کوردی دیاربوو قە (سیف الدین، 2009، 118-119) و چەندین ریکخراوین سیاسی بین کوردی هاتنە پیکئینان دسالین حەفتیپاندا کو خودان هزرین مارکسی بوون و دژی داگیرکاریا تورکیا راوەستیان (Dahlman, 2002, 280)، کو ژ هەمیا کاریگەرتر و

میژوووی بو دۆزا کوردی ل تورکیا هاتیەکرن و باس ل رەوشا کوردان هاتیەکرن پشەتی دروستبوونا دووہم کودەتایا لەشکەریا 12 ئادارا 1971 و کودەتایا لەشکەریا سیئ ل تورکیا ل 12 ئەیلولا 1980، ئایا سەرەدەریا کودەتاجیا هەمبەر کوردا چەوابوو؟ ئەرئ بزاقا رزگاریخوازیا کوردی د چ ئاستدا بوو؟

تەوەرێ دوویئ یئ تاییەتە بو باسئ (پیکئینانا ئیکەم حکومەتا ئوزالی و پیرابووین وئ ل دژی بزاقا چەکداریا پارتا کارکەرین کوردستانی کانوونا ئیکئ 1983-کانوونا ئیکئ 1987). دقئ تەوہری دا باس ل پیکئینانا حکومەتن ژلایئ ئوزال قە هاتیەکرن، هەرەسا باسی سەرەلدانا بزاقا چەکداریا پارتا کارکەرین کوردستانی هاتیەکرن و چەند پرس هاتیە بەرسفدان، ژوان: ئەرئ کارقەدانا حکومەتا ئیکئ یا ئوزالی هەمبەر قئ بزاقئ چ بوویە؟ ئوزالی ب وان ریک و پروژین بکارئینان مینا پرۆژئ (گاپ) و پیکئینانا سیستەمئ (پاسەوانین گوندان) و کربارین سەربازی ئەو شیا بەرسینگرتنا قئ بزاقئ بکەت؟ یان نە.

تەوەرێ سیئ تەرخانکرێ بۆ (حکومەتا ئوزالی یا دووئ و پروژەیین وئ ل دژی پارتا کارکەرین کوردستانی کانوونا ئیکئ 1987-چریا دووئ 1989). دقئ تەوہری دا باس ل پیکئینانا دووہم حکومەتا ئوزالی هاتیەکرن پشەتی پارتا وی شیا دی دووبارە سەرکەفتنئ بەدەستقەببیت د هەلبژارتین 29 چریا دووئ 1987، هەرەسا باس ل وئ سەرەدەری و پرۆژین ئوزالی هاتیەکرن هەمبەر دۆزا کوردی، لایەنەکی دی یئ قئ تەوہری باس ل پروسەیین لەشکەریین ئوزالی دکەت و هاتیە دیارکرن ئەو چ پروسەبوون؟ ئایا ئەق پروسەییە بتنئ ل سەر ئاستئ ناخوویی بوون؟ یان ل سەر ئاستئ هەریمی و وەلاتین هەقسووژی دابوون؟ ئەرئ ئوزال شیا ب ریکا قان پروژە و پروسەیا سنوورەکی بۆ بزاقا چەکداریا پارتا کاکەرین کوردستانی بدانیت.

ریځخستی تر پارتا کارکه‌رین کوردستان (په‌که‌که (PKK)⁽¹⁾ بوو.

لسالا 1971 ژبلی ل نه‌سته‌نبول و نه‌نقهره ل یازده ویلايه‌تین کوردنشین ژي بارئ نه‌ئاسایی هاته راگه‌هاندن، کو نه‌و ویلايه‌ت ژي بریتی بوون ژ(به‌تلیس، باتمان، بنگول، دیاربه‌کر، هه‌کاری، ماردین، سیرت، شیرناخ، تونجلی (دی‌رسم)، موش، وان)، و ئیکه‌م هیرشا کوده‌تاچیا لدژی کوردان ل دیاربه‌کرئ بنتی نيزبکی (5000) که‌سان گرتن و حوکمی زیندانی‌کرنی بو ماوی (8 تا 15) سالا بو ده‌رکر، هه‌روه‌کو موسا عنته‌ر Musa Anter⁽²⁾ دی‌ژیت:

"هه‌می خویندکار و سیاسیی کورد به‌ره‌ف زیندانا دیاربه‌کرئ قه‌برن". (وه‌رگرتیه‌ژ: عنته‌ر، 2021، 112-113). سه‌رکردین کوده‌تایی هه‌ر ژ ئیکه‌م رۆژا ده‌سته‌هلاتا خو یا له‌شکه‌ری کورد تومه‌تبارکرن ب تومه‌تا دابه‌شکرنا وه‌لاتی و لیسته‌کا ناڤین چالاکفائین سیاسیی کوردان هاته‌راگه‌هاندن و ژي هاته‌داخوازکرن کو خو راده‌ست بکه‌ن ب مه‌رهما قه‌کولین و دادگه‌هکرنی، وسه‌دان که‌س ژ نینه‌ر و سه‌رکردین کورد گرتن وه‌کو: (موسا عنته‌ر و یه‌شار که‌مال و که‌مال بورکای و ئیبراهیم کوچلو و مومتاز کوتان و نه‌زیر شه‌معانلی). حکومه‌تا کوده‌تایی هه‌ر ژ 12 ئادارا 1971 هژماره‌کا دادگه‌ها دانان کو ده‌اتنه نیاسین ب دادگه‌هین رۆژه‌هلاتی، کوردان ب ویره‌کیانه به‌ره‌قانی ژخو و ناسناما خوبا نه‌ته‌وه‌یی کر دقان دادگه‌هاندان ب شیوه‌یه‌کی ریځخستی و ب هوشیاری هه‌مبه‌ر ده‌وله‌تا تورکیا (البوتانی، 2007، 178-179).

هه‌ر دسالی‌ن حه‌فتی‌یاندا سه‌ره‌رای گفاشتنین توند بین حکومه‌تا تورکی، بزاقا نه‌ته‌وه‌ییا کوردان یا به‌رده‌وام بوو، و چه‌ندین ریځخراو و پارتین کوردی بین چه‌په‌رو ده‌رکه‌فتن ب تاییه‌ت دناف ته‌خا گه‌نجان و قوتابیین زانکویي دا، کو ژ به‌یزترین پارت ژي پارتا کارکه‌رین کوردستان بوو

(O'Connor, 2004, 5). ره‌هین ئیکتی بین هه‌را دامه‌زاندنا قی پارتی قه‌دگه‌رنه ده‌ستپیکا سالی‌ن حه‌فتی‌یان ژ چه‌رخنی بیستن، کو ل نه‌نقهره ژ لایین عه‌بدولا ئوجه‌لان Ebdullah Ocelan⁽³⁾ یی ناقدار ب ناسناقئ (ئاپو) و دگه‌ل هه‌قالین و یقه‌ ده‌رکه‌فت (GÜNEY, 2011, 25)، نه‌ف ره‌وتی ئایدولوژیی کوردی لژیر کارتیکرنا هه‌ر و بیرین مارکسی و لینینی دابوو (Saeed, 2014, 19)، بنه‌مایین قی ریځخستنی ل سالا 1973 هاتنه‌ دانان، لده‌ستپیکئ وه‌ک ره‌وته‌کی کاریگه‌ر بوو ب هه‌ر و چالاکیین شوره‌شگیری بین ل دویف ریبازا مارکیسیه‌تی نه‌وا ل وی ده‌می ب شیوه‌یه‌کی به‌رچاف دناف زانکو و کوربه‌ندی هه‌ری بین وی سه‌رده‌میدا به‌لافه‌بووی. و لسالا 1974 نه‌ف پیلا ئایدولوژی گه‌هسته‌ وئ باوه‌ریی کو پیدڤیه‌ کیشه‌یا کوردی به‌یتته‌ چاره‌کرن ل دویف په‌یره‌وکرنا هه‌ر و بیرین مارکیسی (جواد، 2005، 31-32). و لسالا 1975 ئوجه‌لان و هه‌قالین دگه‌لدا ژ باژیرین تورکی بو باژیرین کوردی چوون، و هه‌ولدان بو خو جه‌ماوه‌ری رابکیشن. و ل ده‌ستپیکئ قی گروپی پشته‌قانی بو خو ل ده‌قه‌رین کوردی وه‌رگرتی ب ناقئ (ئاپوچیلهر) ئانکو (دیقه‌لانکین ئاپوی) هاتنه نیاسین. و پشتی سه‌رکه‌فتنا قان گروپان ل ده‌قه‌رین تورکیا ل سالی‌ن ددویفدا، گه‌له‌ک ژ قان ریځخستن و چالاکیین وان هاتنه قه‌گوه‌استن بو باژیرین کوردستان (مکدول، 2004، 626). دشین بیژین د ناقبه‌را سالی‌ن (1976-1977) دا نه‌قی گروپی شیا چه‌سپاندنا هه‌بوونا خو بکه‌ت و خه‌لکی بو خو رابکیشیت. و پاشی لسالا 1978 پروگرامی خو راگه‌هاند کو تیگه‌هسته‌کا تاییه‌ت هه‌بوو ژبو چاره‌کرنا کیشه‌یا کوردی (جواد، 2005، 32-33). قی گروپی ل 27 چریا دووی 1978 کومبوونه‌ک ل گوندئ (فیس) سه‌ر ب دیاربه‌کرئ قه‌گریدا، بو ماوی چوار رۆژان قه‌کیشا، تیدا بریارا دامه‌زاندنا پارتا کارکه‌رین کوردستان هاته‌دان کو یا ناقداره ب

دبانگه‌وازیای ئیکئی یا کوده‌تایا له‌شکهری ل 12 ئه‌یلولا 1980 ب شپوه‌یه‌کئی راست ئارمانجا کوده‌تایئ دیارکر ل دهمئ گوتین: "دئ ل دژی ههمی بزاقین ژیکجودابوونئ و تیروورئ راهه‌ستین ئه‌فین چالاکیین وان خورتبووین" (حسن، 1990، 95). هه‌روه‌سا سه‌رکردین له‌شکهری راگه‌هاندن: "هه‌ر لایه‌نگریه‌کا ئایدولوژی ژبلی بو که‌مالیئ، و ههمی لایه‌نگریین ره‌گه‌زی ژبلی تورکیئ، و ههمی لایه‌نگریین ئایینی ژبلی سونیئ، سه‌رداچووونه و پیدقی چاره‌سه‌رکرنئ یه ژلایئ نوژدارین بسپور دبواری نه‌خوشیین میشکی فه" (بوزرسلان، 2010، 97). سه‌باره‌ت هه‌لوپستی کوده‌تاجیا به‌رامبه‌ر پرسا کوردی وان ددیت (هه‌ر پرسه‌کا نه‌ته‌وه‌یی بریتیه ژ پلانه‌کا ده‌ره‌کی بو دابه‌شکرنا تورکیا) (فه‌تاح، 2012، 301)، له‌ورا هه‌ر ژ سپیه‌م روژا کوده‌تایئ چهن پارت و گروپین چه‌پ ل تورکیا کو پیشکه‌کا مه‌زن ژئ کورد بوون، به‌پاننامه‌کا هه‌فیشک ده‌رکر و داخوازکر به‌رده‌وامیئ بده‌نه‌هه‌باتئ لدژی حکومه‌تا تورکیا تا گه‌هشتنا ئارمانجان. ژوان گروپین به‌شدار تیدا (ئالای رزگاری، پارتی شوره‌شگیر، ریگای شوره‌ش، یه‌کیتی کار، پارتا پیشه‌نگا کریکارین کوردستانی و بزاقا رزگاریا کوردستانی) (کوک)، پارتا کارکه‌رین کوردستانی، پارتا سوسیالیستا کوردستانا تورکیا) (ئیبراهیم، 2006، 252).

سه‌روک کوماری تورکیا که‌نعان ئیفرینی Kenan Evren⁽⁴⁾ د لیدوانه‌کا خو دا بو گوڤارا (دیرشبیگل) یا ئه‌لمانی ل 19 چریا ئیکئ 1981 گوت " کورد هه‌ر ل سه‌رده‌مئ ده‌وله‌تا ئوسمانی و ئه‌تاتورکی ب راپه‌رینا و یاخیبوونا رابووینه، ل به‌رامبه‌ری مه‌ پلانه‌کا جه‌ه‌ننه‌می هه‌یه، هه‌رده‌مئ کومارا تورکیا شه‌پزه‌و لاوازبوو، کورد جاره‌کا دی دئ ده‌ست ب راپه‌ریین خو که‌ن(لازاریف، 2008، 562)، وان دڤیت ب هاریکاریا هیژین ده‌ره‌کی تورکیا پارچه پارچه بکه‌ن، لی ئه‌م قه‌د ناھیلین وه‌لاتی دابه‌ش

PKK (GÜNEY, 2011, 26). درویشمن پارتئ ژئ دانانا کوردستانه‌کا سه‌ربه‌خو یا ئیکگرتئ. و ژبو ب ده‌ستفه‌ئینانا ئه‌فئ ئارمانجئ پینگاڤا ئیکئ گرتنه‌به‌را ریگا شوره‌ش و خه‌باتا چه‌کداریه‌(عقلان، 2017، 15). به‌لی ژبه‌ر ئاسته‌نگ و زه‌حمه‌تیا به‌رده‌وامیا چالاکیین پارتئ د ناخویا تورکیا دا و زیده‌بوونا هی‌رشین سوپایئ تورکیا ب تاییه‌ت دسالیئ 1979-1980 و پشتی گرتن و کوشتنا هنده‌ک ژ کادرین پیشکه‌فتیین پارتئ بوونه ئه‌گه‌ر کو سه‌رکردین پارتئ بریاردا ژ تورکیا بچن و ژ دیاربه‌کر بو ئورفه‌ چوون و ل 7 ته‌موزا 1979 ئوجه‌لان به‌ره‌ف سوریا ئی فه‌چوو لوئری ژئ به‌ره‌ف ده‌شتا بیقاع ل لوبنانئ چوو(سه‌رده‌شتی و ئه‌وانی تر، 2016، 37-38).

تورکیا ل دوماهیا سالیئ حه‌فتیاندا توشی قه‌یرانه‌کا ئابووری و دارایی بوو، به‌ایی که‌لوپه‌لان و ریژا هه‌لئاوسانئ د بلندبوونئ دابوو، زیده‌باری بلندبوونا ریژا بیکاریئ کو گه‌هشته 20% (Uyar, 2020, 87-88). هه‌روه‌سا ل ده‌ستپیکا سالا 1980 ئی باری سیاسیئ تورکیا ژئ زور تیکچوو ژماره‌کا سه‌رکردین چه‌پ هاتنه‌ تیرورکرن، هوسا په‌که‌فتنا سیسته‌مئ سیاسی ل تورکیا دیاربوو، دقئ ده‌میدا تورکیا نه‌شیا دوو ئاریشین سه‌ره‌کی چاره‌بکه‌ت کو ئه‌وژی تونده‌رویا سیاسی و قه‌یرانا ئابووری بوو(عیسی، 2002، 273-275). ژبه‌ر قئ باری ئالوزئ تورکیا که‌فتیه تیدا بو ئه‌گه‌ری دروستبوونا کوده‌تایا له‌شکهریا سین ل 12 ئه‌یلولا 1980(بشار، 2017، 30).

پشتی ئه‌نجامدانا کوده‌تایئ سه‌رکردین له‌شکهری هه‌رزوی په‌رلمان و حکومه‌ت راگرتن، و ده‌ستئ خو دانا سه‌ر ئه‌نجومه‌نئ ئاسایشا نه‌ته‌وه‌یی، ههمی وه‌لات ئیخسته‌ لژیر کونترولا خودا و ههمی پارتین سیاسی ژ چالاکیین وان یین سیاسی راگرتن و کارب ده‌ستووری هاته‌ راگرتن (Alemipar, Keleş, 2017, 191-192). کوده‌تاجیا هه‌ر

نازاردانی پتر ژ (200) که سان گیانی خو ژده‌ستدان و (700) که سپین دی ژی کوشتن ب ریکین جیاواز، و 48 کهس سپداره‌دان ب تومه‌تا مه‌ترسین لسه‌ر ئیکگرتنا وه‌لاتی و کارکن ژبو دانا دهوله‌تا کوردی یا سه‌ربه‌خو (جلیل واخرون، 1992، 291)

ده‌سته‌ه‌لاتاریا تورکیا دربین خو یین سه‌ره‌کی ئاراسته‌ی پارتا کارکه‌رین کوردستانی کرن، ژماره‌کا زورا ئه‌ندامین وی گرتن و زیندانکرن. لی ژلایین خو‌قه ئه‌ندام و لایه‌نگرین ئه‌قی پارتی به‌ره‌نگاریه‌کا به‌رچاف ئه‌نجامدا لده‌می ده‌اتینه ئه‌شکه‌نجه‌دان و دادگه‌ه‌کرن (قادر، 2006، 177-178). گه‌له‌ک ژ سه‌رکردین وی مانگرتن ژ خواری کر تاکو گیانی خو ژده‌ستدای، هه‌روه‌سا گه‌له‌کین دی ژی خو دوستن ل بیره‌وه‌ریا جه‌ژنا نه‌وروزی و یادین دی یین کوردی (قادر، 2006، 177-178).

قی سیاستا توندا کوده‌تاجیا کاریگه‌ریه‌کا ئه‌رینی هه‌بوو لسه‌ر به‌یزبوونا هه‌ستی نه‌ته‌واپه‌تییی کوردان (Yavuz, 2007, 10). ئه‌و یی‌رابووین له‌شکه‌ری و حکومه‌تا پشتی کوده‌تایا 1980 ئیک ژ هوکارین سه‌ره‌کی بوون کو پارتا کارکه‌رین کوردستانی ده‌ست ب چالاکیین خو یین له‌شکه‌ری بکه‌ت لدژی حکومه‌تا تورکیا (سیف الدین، 2009، 100-101). هه‌روه‌کو یی‌شتر هاتیه دیارکن کو سه‌رکردایه‌تیا پارتی ژبه‌ر تیکچوونا باری سیاسییی تورکیا و مه‌ترسیا هیرشین سوپایی تورکی نه‌چاربوون ل ته‌موزا 1979 به‌ره‌ف سوریا و لوبنان فه‌ چوو بوون، و ل 15 ته‌موزا 1981 پارتا کارکه‌رین کوردستانی کونگرئ خو یی ئیکن گریدا، و دق کونگره‌ی دا بریاردا خو ریکب‌یخن و بزفرنه کوردستانا تورکیا، ئه‌ف کونگره لسه‌ر سنووری سوریا-لوبنان هاته‌ گریدان. د راپورتا سیاسی قی کونگره‌ی دا هاتیه پارتی ره‌خنه له‌می چالاکیین خو کرن یین کو به‌ری کوده‌تایا له‌شکه‌ریا تورکی ل 12 ئه‌یلولا 1980 ئه‌نجامداین، و هه‌روه‌سا ره‌خنه ل ییک‌دادانین

بکه‌ن، و ئه‌م دی به‌می شیانیین خو‌قه کارکه‌ین داکو قی کیشه‌یی ژ ره‌ه و ریشالانفه به‌ه‌لکیشین" (ئیبراهیم، 2006، 251-252؛ فه‌تاح، 2012، 301). (که‌واته هوسا دیاردیبت ئیک ژ ئارمانجین هه‌ره سه‌ره‌کیین قی کوده‌تایی په‌یره‌وکرنا سیاسته‌ته‌کا تونده ل دژی گه‌لی کورد و ژنا‌فبرنا هه‌می چالاکیین سیاسیین کار ژبو سه‌ربه‌خو بوئی دکر) (Karataşlı, 2003, 403).

پشتی ئه‌نجامدانا کوده‌تایا 12 ئه‌یلولا 1980 ئی گه‌لی کورد ل کوردستانا تورکیا که‌فته به‌ر هه‌وین گرتن و لیدان و کوشتن، ریژه‌کا زورا چالاکقان و سیاسته‌تمه‌دار و رۆژنامه‌نقیسین کورد هاتنه‌ گرتن (شوانی، 2010، 53). سه‌رکردین کوده‌تایی راگه‌ه‌اندبوو ئیک ژ کارین وان یین سه‌ره‌کی ژنا‌فبرنا بزاقین کوردایه، ژبو قی مه‌ره‌می ل چریا ئیکن 1981 هیزا خو یا ژماره دوو کوپتره ژ (100) هزار چه‌کداران فه‌گوه‌استه ویلایه‌تا مه‌لاتیه ژبو پی‌رابووین له‌شکه‌ری ل ده‌قه‌ری (حسن، 1990، 95). ئه‌ف هیزه هاتبوو پرچه‌ککرن ژ چه‌کی پیشکه‌فتی ژ فروکه و تانک و زریپوشین سه‌رده‌میانه و هه‌می ریکین فه‌گوه‌استن (عیسی، 2002، 278). هه‌روه‌سا حکومه‌تا تورکیا بریاردا هیزه‌کا له‌شکه‌ریا تاییه‌ت ژ پولیسا مه‌شق بکه‌ت داکو بکاریینیت بو به‌رسینگرتنا کریارین نه‌چافه‌ریکی، زیده‌باری هندئ تورکیا ژبو سنورداکرنا بزاقا هاتن و چووئی لسه‌ر سنورین خو رابوویه ب به‌لافه‌کرنا (150) هزار سه‌ربازین خو ل ده‌قه‌رین سنوورین هه‌قپشک دناقه‌را تورکیا و سوریا و عیراق و ئیرانی (حسن، 1990، 95-96).

دماوئ سئ سالین ده‌ستپیکن ژ کوده‌تایی ده‌سته‌ه‌لاتا له‌شکه‌ریا تورکی ژماره‌کا مه‌زنا چالاکفانین کورد زیندانکرن و توشی ئه‌شکه‌نجه‌دانا هو‌قانه بوون، ب تنئ دماوئ فان سئ سالان دا نیزیکی (170 تا 200) هزار کورد گرتن، لژیر لیدان و

سه‌رکردین کوده‌تایا سه‌ربازیا 12 ئه‌یلولا 1980، هه‌می ئه‌و پارتین سیاسی یین که‌فن ئه‌وین به‌ری کوده‌تایین ل تورکیا کاردرکین ژناقبرن (Kavuncu، 2006، 47-48)، وپشتی بورینا سنی سالا لسه‌ر کوده‌تایین ل 24 نیسانا 1983 یاسایه‌کا نوی بو هه‌لبژارتنان هاته دانان (احمد، 1987، 185). دوی دهمیدا جه‌نه‌رالا ژوان 17 پارتین داخوذا موله‌تی کرین بئنی ریک ب سنی پارتان دا کو به‌شداریین دپروسیسا هه‌لبژارتنان دا بکه‌ن، کو ئه‌و سنی پارت ئی بریتی بوون ژ پارتا نیشتیمانیا دایک (Anavatan Partisi⁽⁵⁾ و پارتا دیموکراتیا نیشتیمانی⁽⁶⁾ و پارتا میلی⁽⁷⁾)، سوپای بئنی ئه‌ف هه‌ر سنی پارتته ژه‌ه‌ژی به‌سه‌ندکرنی دیتن و ده‌رفه‌ت دایین به‌شداریین د هه‌لبژارتنان دا بکه‌ن (صالح، 1987، 152؛ ئه‌حمه‌د و مه‌حمود، 2018، 298).

**ته‌وه‌ری دووی: پیکئینانا ئیکه‌م حکومه‌تا
ئوزالی و ییرابوونین وی لژی بزاقا چه‌کداری
پارتا کریکارین کوردستانی (کانوونا ئیکین
1983- کانوونا ئیکین 1987)**

پشتی ده‌رچوونا (یاسایا نویا هه‌لبژارتنان) هه‌روه‌کو پیشتر هاتیه به‌حسکرن، خو به‌ره‌ه‌فکرنا پارتین سیاسی بو ئه‌نجامدانا هه‌لبژارتنان. هه‌لبژارتنن نوی ل تورکیا ل سپیده‌هیا 6 چریا دووی 1983 هاتنه ئه‌نجامدان و ئه‌نجام بقی شیوه‌ی بوون، (پارتا نیشتیمانیا دایک) شیا سه‌ره‌که‌فتنی بده‌ستخووه‌بینیت ژ ب ده‌ستقه‌ئینانا (211) کورسیا پشتی شیای ریژا (2، 45%) ژ ده‌نگان وه‌ربگریت (Hürriyet, 7/kasim/1983)، (پارتا میلی) شیا (117) کورسیا ئانکو (1، 30%) ژ ده‌نگان بیته، هه‌ژی گوتنی یه‌ کوردان ئی پشته‌فانیا قی پارتی دکر کو چوار ژ ئه‌ندامین جقاتا کارگیریا پارتی ژ سه‌رجه‌می یازده‌ که‌سان کورد بوون ب ریبه‌رایه‌تیا

چه‌کدارانه یین خو کرن دگه‌ل ریخراوین دی یین کوردی، و دیارکر کریارین شاش بوون مه ئه‌نجامداین (مکدول، 1996، 628)، هه‌ر دق کونگره‌ی دا پارتی داخوذا دووباره ریخستن و مه‌شقرنا سیاسی و له‌شکه‌ری ژده‌رفه‌ کر، و ده‌مان ده‌ما پارتی په‌یوه‌ندی و نیزیکبوونا خو ل ئه‌وروپا روژئاقایی به‌رفره‌هت‌ریکر دگه‌ل گروپین کوردی ل سوید و ئه‌لمانیا روژئاقایی و هولنده‌ا (السویدانی، 2013، 101). هه‌روه‌سا پارتی دیارکر کو یا پیدقیه په‌یوه‌ندی دگه‌ل کوردین عیراقی به‌ینه‌ دروستکرن ژبو دانانا بنگه‌هین خو ل کوردستانا باشوور وه‌وسا دئ شین بسانه‌هیت ل سنوری ده‌ربازین. قی چه‌ندی ئی دخواستنه هندی بگه‌نه لیکتیگه‌هشتنه‌کی دگه‌ل پارتی دیموکراتی کوردستان (مکدول، 1996، 628).

ل ته‌باخا 1982 پارتی کونگرئ خو یین دووی ل دیمه‌شقی گریدا و بریاردا هنده‌ک گروپین خو یین چه‌کدار ره‌وانه‌ی کوردستانا تورکیا بکه‌ت و بنگه‌هین خو ئی ل لایین روژه‌ه‌لاتا کوردستانا تورکیا دانان (العزاوی، 1994، 158؛ السویدانی، 2012، 222) هه‌ر دق کونگره‌ی دا بریارا خه‌باتا چه‌کداری هاته‌دان، هوسا دیاره ئه‌ف بریارا پارتی دای ژ ئه‌نجامن چه‌ندین هوکار و فاکته‌را بوو (کرام، 2001، 78-79). زۆربه‌یا فه‌کوله‌را دووی باوه‌ریین دانه‌ کو بزاقا چه‌کداریا پارتی کارقه‌دان بوو ل دژی وان سیاسه‌تین توندین هاتینه په‌یره‌وکرن ژلایین حکومه‌تین تورکی یین دویف ئیکدا هاتین هه‌مبه‌ر گه‌لی کورد ل باکووری کوردستانی (فارس، 2013، 22)، هه‌روه‌سا قه‌ده‌غه و دژایه‌تیکرنا هه‌ر ده‌ربینه‌کی بوو لسه‌ر ناسنامه‌یا کوردی، ئه‌چه‌نده بوونه فاکته‌ریین سه‌ره‌کی بو به‌ره‌نگاریا کوردان و ده‌ستپیکرنا خه‌باتا چه‌کداری ژلایین پارتا کریکارین کوردستانی قه‌ (کوریای، 2007، 39-40).

(کورد) به‌شدارکړين دژيانا ئابووری دا ب ريژه‌کا زؤر(بيشکجی، 1998، 77).

پينگاغا دووئ يا تورگوت ئوزالی توندوتيزيه‌کا هه‌قدژ له‌مبه‌ر زيده‌بوونا چالاكيبين چه‌كداريبين كوردی په‌يره‌وكر، وه‌كو خراب‌كرنا گوندا‌ن و زيندا‌ن‌كرنا گومانلي‌كړيبين هه‌فكارى دگه‌ل پارتا كار‌كهرين كوردستانيدا هه‌ين، و هه‌روه‌سا دانانا پاسه‌وانين گوندا‌ن(رضوان، 2006، 245). پينگاغا سيى ژى پيش‌خستنا ده‌قه‌رين كوردی ب ريكا پروژئ گاپ بوو، ژبه‌ركو لدويغ بو‌چوونا ئوزالی پاشقه‌مانا ئابووری و كومه‌لايه‌تی ل ده‌قه‌رين كوردی ژ هو‌كارين سهره‌كيبين (جوداخوازي كوردابه) ژبه‌ره‌ندئ حكومه‌تی برياردا نه‌ف پروژه بهيتنه‌دانان(نوره‌دين، 2000، 145)، ئوزالی د داخويانيه‌كئ دا راگه‌هاند "كليلا چاره‌يا كيشه‌يا كوردی دوئ چه‌ندئ دايه‌ كو مليون ده‌ليقين كارى و نيغ مليون يه‌كه‌يبين ئاكنجيبوونئ بو كوردان دايبين بكه‌ين ل باشوورئ رؤژه‌لاتا نه‌نادولئ"، نه‌قه به‌لگه‌يه لسهر زؤريا وان نه‌خوشى و نه‌هامه‌تيبين كورد تيدا دژياين(عبدالعزيز، 1999، 82). حكومه‌تا توركيا دوئ باوه‌ريئ دابوو كو دايبين كرنا ده‌ليقين كارى بو كوردان و پيش‌خستنا ئابوورا ده‌قه‌رين وان نه‌و دئ مژويلى كارى بن و ناكه‌قنه لژير كاربه‌ريا هيزين دبنه هو‌كارئ دروستبوونا "گرژى و ئالوزيان"(روبنس، 1993، 46؛ رضوان، 2006، 245-246). هه‌روه‌سا ب ريكا قى پروژهى دئ چاره‌سهرىا ئاريشا بيكاربيئ كه‌ت كو گه‌هشتبوو 30% ل ده‌قه‌رين كوردی(L.Phillips,2009:11).

ژ نه‌جامئ سهره‌ده‌ريا توندا كوده‌تاچيبين 1980 به‌رامبه‌ر كوردان و بنبركا مافين كوردان يين نه‌ته‌وه‌يبى بو نه‌گه‌رئ هندي پارتا كار‌كهرين كوردستانئ ده‌ست ب خه‌باتا چه‌كدارى بكه‌ت (Karakoç,2009,23). بو ده‌ستپيكرنا خه‌باتا چه‌كدارى پارتا كار‌كهرين كوردستانئ ل هاقينا سالا

پروفيسورئ كورد (نايدن كوتن كورك‌ان). (پارتا ديموكراتيا نيشتمانى) شيا(70) كورسيا ئانكو ريژا(32,2%) ژ ده‌نگان بده‌ستخو‌قه‌بينيت (Kavuncu, 2006,48؛ دا‌قووقى، 2012، 263).

ژبه‌ر سه‌ركه‌فتنا پارتا نيشتمانيا دايك تورگوت ئوزال Halil Turgut Özal⁽⁸⁾ كو سه‌روكئ نه‌قى پارتئ بوو هاته‌ راسپاردن بو دامه‌زراندنا حكومه‌تی، و ل 13 كانونا ئيكئ 1983 ئوزالی حكومه‌ته‌كا نوئ پيكنينا (Dışişleri Bakanlığı) تورگوت ئوزالی پوستئ (Belleteni,1984:44). سه‌روك حكومه‌تی وه‌رگرت ژسالا 1983 تاكو 1987 (Kavuncu, 2006,48) و ژبه‌ركو نه‌ه نه‌ندازيار د حكومه‌تی دابوون، هاته‌ ناهكرن ب حكومه‌تا نه‌ندازياران(عيسى، 2002، 310).

تورگوت ئوزالی به‌رنامئ حكومه‌تا خو راگه‌هاند و ل به‌رامبه‌ر نه‌نجومه‌نئ نه‌ته‌وه‌يبين مه‌زن ل 19 كانونا ئيكئ 1983 دا دياركرن و گوت: "حكومه‌تا مه‌ حكومه‌ته‌كا نه‌ته‌وه‌يبى يه‌... بيردوزا مه‌ يا نه‌ته‌وه‌يبى كار بو پاراستنا ملله‌تی تورك و ئيگرتنا وان و نه‌دابه‌شكرنا وه‌لاتى دكه‌ت لدويغ ده‌ستورئ"، و دياركر "نه‌م دئ د خه‌باتا به‌رده‌وام و چالاك دايبين ل دژى تيرورئ و ئاژاوئ و جودابوون و لايه‌نين توندرو". نه‌قه‌نده ئاماژه‌كا به‌رچاف بوو بؤ سه‌ره‌ده‌ريكرنئ دگه‌ل ري‌كخراو و پارتين كوردی ب تايبه‌ت ژى پارتا كار‌كهرين كوردستانئ(فه‌گوه‌استيه‌ ژ: جليل واخرون، 1992، 293-294).

لده‌مئ تورگوت ئوزالی پوستئ سه‌روك حكومه‌تی توركيا وه‌رگرتى سئ پينگاقين سه‌ره‌كى هاقپژتن ژبو سه‌ره‌ده‌ريكرنئ دگه‌ل كيشه‌يا كوردی يا ئيكئ، گریدانا كوردان بوو ب ژيانا ئابووری و سياسى و كومه‌لايه‌تيا توركى فه، كو نه‌ف پروسيسا پي‌كفه‌گریدانئ د قوناغا عدنان مهنديسى Adnan Menderes⁽⁹⁾ ده‌ستپي‌كربوو، لده‌مئ جوتيارين

هاتنه کوشتن. هیزین تورکی به‌رسقا فی چه‌ندی دا و رابوون ب‌گرتنا (1000) گومانلی‌کریان. ئەف هیرشین پارتی د‌به‌رده‌وام بوون و پاشی ل‌وه‌رزئ پاییز و زستانا و هاتنا به‌فرئ له‌می سالادا به‌رزهدبوون ژبه‌ر سه‌ختیا هاتنوچونئ ل‌ده‌قهرین چیایی به‌لئ یا ده‌ستپیدکرنه‌قه دگهل هاتنا بوهارئ و حه‌لیانا به‌فرئ(ماکدووال،2012: 68).

پشتی پشتگیریا به‌رفره‌ها جه‌ماوه‌رئ کورد بو پارتا کارکه‌رین کوردستانئ، ئەفه بو پالده‌ر کو سه‌روکئ وی ده‌می یئ تورکیا (که‌نعان ئیفرین)چه‌ندین بریار و پینگاکین بله‌ز به‌افئزیت ل‌دئ پارتئ، هه‌روه‌سا تورگوت ئوزالی ژئ هه‌لوپستئ خو دیارکر و دگوتارا خو یا په‌رله‌مانی دا ل‌17 چریا ئیکئ 1984 لدور په‌که‌کئ داخویانیه‌ک دا و گوت:" ریکخراوین تیرورستین جواداخوز، ب‌شپوه‌یه‌کئ به‌رچاف ده‌یتته پشتگیریکرن ژلایئ هیزین زده‌رفه‌یی، جاره‌کادی مه‌ترسیئ دئ ل‌وه‌لاتی په‌یداکن، ئەندامین قان ریکخستنین جواداخوز پشتی سالا 1980 ره‌قینه زده‌رفه، و پاشی بنگه‌هین خول لوبنان و سوریا دانان" (YILDIRIM,2018, 97-98).

حکومه‌تا ئیکئ یا ئوزالی ل‌دئ خه‌باتا چه‌کداریا پارتا کریکارین کوردستانئ 1984 رابوو ب‌چالاکین له‌شکه‌ری بو سه‌ر پارتئ، بو فی مه‌ره‌می هیزه‌کا له‌شکه‌ریا مه‌زن بکارئینا کو تانک و زریپوشین له‌شکه‌ری ژئ دگهلدا بوون، میزانییا سالانه یاکو تورک دبئزنی بو "به‌ره‌نگاریا تیرورئ" ده‌اته مه‌زاختن نپزیکئ (8) ملیار دولارین ئەمریکئ بوو کو بو موچه‌یین له‌شکه‌ری و چه‌کی هاتبوو ته‌رخانکر، و دقان شه‌راندا به‌زاره‌ها قوربانی ژ هه‌ردوولا هاتنه کوشتن و بریندارکرن(به‌نان،2007، 121).

هه‌ژئ گوتئ یه‌هه‌ر ژ سالا 1984 ژئده‌رین تورکی یین ره‌سمئ و نه‌ره‌سمئ ئاماژه‌دا کو سوریا هیزا سه‌ره‌کیا هانده‌ر و پشته‌فانه بو کریارین

1984 هیزا رزگاریا کوردستانئ (HRK) پیکئینا(جه‌لیل،2012، 190) و ده‌ست ب‌شه‌رئ پارتیزانین (حرب العصابات) کر ل‌دئ حکومتا تورکیا، ل‌15 ئابا 1984 پارتا کارکه‌رین کوردستانئ ب‌ریه‌رایه‌تیا عه‌بدوللا ئوجه‌لانی ده‌ست ب‌خه‌باتا چه‌کداریکر) Serxwebün,Aralık,1995

(YILDIRIM,2018,99)، و هیزا رزگاریا کوردستانئ هیرش کره‌سه‌ر باژیرین شرناخ و ئەروخ و شپروان ل‌ویلايه‌تا سیرت و باژیرکئ شه‌مدینان ل‌ویلايه‌تا هه‌کاری(مراد،2005، 2)، ئەف هیرشه‌ده‌ستپیکا شه‌ره‌کئ دوم درئ بوو دناقه‌ه‌را هیزین فی پارتئ و و هیزین له‌شکه‌ری و پولیسی و سازین تورکیا ل‌ایه‌نین کوردی یین ل‌ایه‌نگیر دگهل حکومتا تورکیا ئانکو (پاسه‌وانین گوندان)(السويدانی،2012، 222).

ئەف هه‌وین له‌شکه‌ری یین کو ژلایئ په‌که‌کئ فه ل‌15 ئابا 1984 ده‌ستپیکرین بریکا که‌مینا و هیرشبرن لسه‌ر باژیرین ناقبری بوو، پشتی کو پارتئ هه‌می هیلین په‌یوه‌ندیین تپله‌فونی ل‌ده‌قه‌رئ برین(داقووقی،2012، 266)، ئیکه‌م کریارا چه‌کداری یا 15 ئابا 1984 لژیر ناغئ (ته‌قی بکه‌و بره‌قه) هاته بنافکرن (Gunter,1997,47). پاشی ئەندامین پارتئ خو دابه‌شکرن لسه‌ر سئ گروپا، گروپئ ئیکئ رابوو ب‌هیرشکرن لسه‌ر ئیک ژ بنگه‌هین له‌شکه‌ری داکو به‌رسینگئ هیزین له‌شکه‌ری یین تورکی بگرن. گروپئ دووئ به‌ره‌ف جادا فه‌چوون و به‌لافوک به‌لافه‌کرن لسه‌ر هاتبوو نقیسین(ئەو نه‌شپن مه‌ژناقبه‌ن). هه‌روه‌سا گروپئ سیئ به‌ره‌ف به‌سه‌رداگرتنا ئیک ژ مزگه‌فتین ده‌قه‌رئ فه‌چوو و کونترولکر، ب‌مه‌ره‌ما بکارئینانا موکه‌بیراتین ده‌نگئ داکو رابگه‌هین کو لوئ ده‌قه‌رئ کریارین له‌شکه‌ری یین چه‌کدار ژلایئ وان فه‌هاتینه ده‌ستپیکر

(Marcus ,2007,80-81). دقان هیرشان دا (24) سه‌ریاز و (9) وه‌لاتیین سقیل هاتنه کوشتن، و ل‌ئیلولا هه‌مان سالدا (12) سه‌ریازین دی یین تورکی

حکومه‌تین عیراق و تورکیا پروتوکوله‌ک بناقی ب دویفکه‌فتنا گهرم و گور (المطارده الحیثه) ل 15 چریا ئیکې 1984 مورک، لپه‌ی وئ ریک ب تورکیا هاته‌دان هیزین خو بینته‌خا عیراقی ب روه‌برئ 30کم، ب مه‌رما دیفچوونا گه‌ریلایین په‌که‌کې و ریکخراوین دی بین کوردی (TUNCER,2015,45).

هه‌ژي گوتنی یه، پارتا کارکه‌رین کوردستان ل نادارا 1985 به‌ره‌یه‌کې نوی بناقی (به‌ره‌یی رزگاریا نه‌ته‌وه‌ییا کوردستان Eniya Rizgariya Nateweyi ya Kurdistan) دامه‌زراند (عه‌زیز، 2006، 266)، (مه‌عسوم قورقماز) ئیکه‌م سه‌رکردئ قی به‌ره‌ی بو، لوی ده‌می یئ ناقداربوو ب ده‌ستی راستی یئ عه‌بدولا ئوجه‌لانی (جونتر، 2007، 56). کارین قی به‌ره‌ی بریتی بوون ژ به‌ره‌نگاریا هیزین هه‌فکار دگه‌ل حکومتا تورکیا، و دامه‌زراندنا ریکخراوین هه‌مه‌جور و ریکخستنا په‌یوه‌ندیین هه‌فکاری و هه‌قیه‌یمانیی دناقه‌را گه‌لی تورک و کوردا (عقراوی و الجبوري و الدیمی، 2013، 295).

یا ناشکه‌رایه ل ده‌می پارتا کارکه‌رین کوردستان ل ده‌ست ب خه‌باتا خو یا چه‌کداری کری، لوی ده‌می ده‌وله‌تا تورکیا بو جارا ئیکې روی ب روین په‌که‌کې بووین هه‌ف خه‌باتا وان ب (تیکوشینا تیرورست و قاچاخان) دا نیاسین. و چ پینه‌فیت ده‌وله‌تی مفایه‌کې مه‌زن ژقی سیاسه‌تی وه‌رگرت هه‌م ل ناقخو و هه‌م ل ژده‌رغه، شیا ب هپچه‌تا په‌که‌کې سه‌ده‌ها گوندین کوردان توپاران بکه‌ت و هزاران خه‌لکی سفیلین کورد کوشتن، و بابه‌تی کورد و کوردستان ل په‌رده‌پوش بکه‌ت لژیرناقی تیرورئ و هه‌می ره‌فتار وه‌ک لیدان و هه‌شکه‌نجه‌دان ب مافین خو دزاین، خو بی تاوان دکر به‌رامبه‌ری ره‌فتارین خو به‌رامبه‌ری کوردان (بیشکجی، 2017، 43). و دقې ده‌میدا راگه‌هاندنا تورکان ژي وه‌ک هوبه‌کا سه‌ر ب MIT (ناژانسا هه‌والگریا نیشتیمانییا تورکیا) قه‌ کاردرک وه‌ک ته‌له‌قزیون و رادیو و گوفاار و و روژنامه

په‌که‌کې هه‌ژي بریکا مه‌شققرنا هه‌ندامین پارتی ل سه‌ربازگه‌هین دناف ئاخا خو دا و ل ده‌شتا بیقاع ل لوبنانی ژي، لئ سوریا هه‌فچه‌نده ره‌دکر و دیاردکر کو چ ده‌ست دگه‌ل کیشی نینه و دووپاتکر، " کو وئ ریک نه‌دایه و ناده‌ت ژي ب هه‌ر چالاکیه‌کا هه‌قدژ دگه‌ل تورکیا" (ال ملا، 2012، 66).

هه‌ر ژ کارین دی بین حکومتا ئوزالی هه‌ر ژسالا 1984 ل وه‌زاره‌تا کاروبارین ئایینی گروپه‌ک بناقی (گروپی ئاموزگاریکرنی یئ روحی و ره‌وشتی) هاته‌دانان قی گروپی ل باژیرین پتیریا وان کورد کومبوونین ئایینی ریکخستن و ئارمانجا سه‌ره‌کی ژقان کومبوونا هه‌بوو داکو باوه‌ریی بو خه‌لکی دروستکه‌ن کو کارین په‌که‌کې ل دژی ئایینی ئیسلامی و مروفايه‌تی نه‌(بیشکجی، 1998، 177-178).

دماوئ حوکمرانیا سه‌روک وه‌زیرئ تورکیا (تورگوت ئوزال) ی 1983-1989 دا قوناغه‌کا گوهورین بوو ده‌سه‌رده‌ریکرن دا دگه‌ل دؤزا کوردی، وی قیایه بشیوه‌یه‌کې هه‌رینی هه‌قی کیشیه‌یی چاره‌بکه‌ت (جریده‌ ال‌اهرام، العدد (40895)، لئ 1998/11/24 ؛ خاروداکی، 2013، 123-124)، لئ دگه‌ل هندئ ژي لده‌ستپیکې ئوزالی هنده‌ک ریک گرتنه‌به‌ر کو ره‌وش ئالوزتر لیکر، ئوزالی بریاردا سوپایی هه‌فت یئ جیگیر ل دیاربه‌کرئ ب هه‌وه‌کا لپگه‌ریانا به‌رفره‌ه رابیت بناقی (پروسه‌یا روژ) ل 20 ئابا 1984 کو پیرانیا ویلایه‌تین کوردی بخوچه‌گرتن بین ل سنورئ تورکیا دگه‌ل ئیران و عیراق ب رازی بوونا حکومتین وان (داقووقی، 2012، 267).

ژیده‌رین حکومتی راگه‌هاند کو (پروسه‌یا روژ) سه‌ره‌کفتن ب ده‌ستقه‌ئینا لدویف گوتنا سه‌رکردین له‌شکه‌ری بین تورکی دا دیارکرن کو لدویف قئ پروسه‌یی (45) (که‌سپن یاخی) هاتینه‌ کوشتن و (672) هاتنه‌گرتن ب تومه‌تا هاریکاریکرنا PKK (فارس، 2013، 30).

گوندان(رضوان،2006: 181). ژمارا وان ژی دژیده‌بوونی دابوون کو دمه‌ها ئیکئی یا سالا 1986 ژمارا وان گه‌هسته 25 هزار که‌سان(Milliyet، 16,1,1986، لدوماهیا سالا 1993 ژمارا وان پاسه‌وانان گه‌هسته نیزیکی (50) هزار که‌سان(ئیراهیم،2006، 255).

پاسه‌وانین گوندان ب (جاش) هاتنه ل قه‌له‌مدان، ژبه‌رهندي په‌که‌کی هه‌ولدا وان ژناقبیه‌ت، لی دراستیدا کاربه‌ده‌ستین تورک وه‌لاتین کورد نه‌چاردکر دوو ریکا به‌لبژین، یان ژده‌ستدانا مال و سامانین وان و قه‌گوه‌استنا وان ژ خا‌کا باب و باپیرین وان، ریکا دووی یان دقیت چه‌کی هه‌لگرن و شهری لدژی پارتا کریکارین کوردستانی بکه‌ن، ئانکو مه‌به‌ستا حکومه‌تا تورکیا دروستکرنا ئا‌ژاوی بوو ل ناف کوردان بخودا. بو نموونه ل ته‌موزا 1985 هیزه‌کا سه‌ربازیا تورکی چوو گونده‌کی کوردنشین و گه‌ف ل خه‌لکی گوندی کرن و گوته وان سئ ری‌ک ل بی‌شیا هه‌وه‌نه، یان دقیت هاریکاریا مه‌بکه‌ن و بینه سیخورین مه، یان هه‌رنه‌چیا و بینه تیرورست، یان ژی گوندین خو چولبکه‌ن، و بتنی سئ روژ بو هه‌وه‌ده‌رفه‌ت هه‌یه‌بریارا خو بده‌ن(خوشناو،1996، 17).

ل گه‌ل قئ هه‌میئ ژی حکومه‌تا تورکیا ب سه‌روکایه‌تیا ئوزالی پروسه‌یا ژناقبرن وشپواندنا ناسناما کوردی ژی ده‌ستپیکر، حکومه‌تی ده‌ست ب پروسپسا‌گوه‌ورینا ناقین گوندین کوردی ژی کر، لسالا 1986 ناقئ (2842) گوندان هاتنه‌گوه‌ورین ژ سه‌رجه‌می (3524) گوندان ژ گوندین (ئادیامان و غازی عه‌نتاب و ئورفا و ماردین و سیرت و دیاربه‌کر)، نه‌چه‌نده هه‌می بو ژناقبرنا ناسناما کوردی بوو(سیف‌الدین،2009، 183-184؛ احمد، 2018، 30). هه‌روه‌سا نه‌و که‌سین ناقین کوردی لسه‌ر زاروکین خو دانان توشی گرفت و ئاریشه‌یان بوون ل گه‌ل ده‌وله‌تی. ژبه‌رکو ل هه‌مان سالدا و لدویف ده‌قی یاسایا (1587) دا حکومه‌تی بریاردا

که‌فتنه بن خزمه‌تا میتی، و لدویف چه‌زا ده‌وله‌تی کارئ راگه‌هاندنی دکر، بگره‌ژ به‌لا‌قه‌کرنا ده‌نگوباسپین شاش و نه‌راست و چیکرنا خالین نه‌باشیئ بو ملله‌تی کورد، ده‌ه‌مان ده‌مدا نه‌حکومه‌تا ئوزالی و نه‌میتئ ته‌خسیری نه‌دکر ددانا پاره‌کی مه‌زن بو راگه‌هاندنی پی‌خه‌مه‌ت باشترکارکرن ل گوره‌ی پلان و ئایدلوژیا ده‌وله‌تی (بیشکجی،2018، 53).

به‌رامبه‌ری کریارین پارتا کریکارین کوردستانی و به‌یزبوونا وی هه‌ر ژ سالا 1985ئ حکومه‌تا ئوزالی یا ئیکئی سئ ری‌کین دی گرتنه‌به‌ر ژبو ری‌گریکرن ژ به‌یزبوونا په‌که‌کی، یا ئیکئی حکومه‌تا وی رابوو ب به‌خشینا پاره‌ی بو که‌سین لدژی گه‌ریلا کو ب (Teşvik Tedbiri) ده‌اتنه‌ناسین، ئانکو په‌یداکرنا پالده‌ری و دلخوشیئ بو که‌سین لدژی پارتی، لی پشتی ماوه‌یه‌کی ده‌سته‌بردان ژدانا پاره‌ی کر؛ چونکی وه‌سا پی‌شبینی کر کو ئەف پاره‌دگه‌هه‌نه ده‌ستین پارتی، و ری‌کا دووی (سه‌ردا‌گوتن، دانپیدان) ب زوری لسه‌ر خه‌لکی گوندان هاته‌سه‌پاندن(بشار،2017، 124-125).

ری‌کا سیئ یا حکومه‌تا تورکیا سه‌روکایه‌تیا (تورگوت ئوزالی) لدژی پارتا کارکه‌رین کوردستانی گرتیه‌به‌ر ژسالا 1985 ئانکو پشتی ساله‌کی لسه‌ر ده‌ستپیکرنا ئوپه‌راسیونین پارتا کارکه‌رین کوردستانی پی‌کتینانا سیسته‌می (پاسه‌وانین گوندان)(مک‌دول، 1996، 631؛ سری‌الدین،2000، 325؛ غدیر،2017، 9) واته "جاش" بوو، کو بریتی بوون ژوی گروپی چه‌کدار ژ عه‌شیره‌تین کورد و زه‌لامین ده‌وله‌تی کو ئه‌رکی وان پاراستنا گوندین باشووری روژه‌لاتی ژ هپرشین په‌که‌کی بون (الجوری، 2013، 66). و ئارمانجا سه‌ره‌کیا حکومه‌تی ژ دانانا قئ سیسته‌می دامه‌زراندنا سیسته‌مه‌کی به‌رگری یئ ناقخوی لدژی په‌که‌کی بوو(مه‌حفوز،2016، 48). ل 24 نیسانا 1985 په‌رله‌مانئ تورکیا رازی بوو لسه‌ر یاسایا (پاسه‌وانین

ژماره‌کا زؤرا قوربانیان لیدیف خو ئینان کو (159) کهس ژ سه‌ربازین هیژین ئەمنی و (253) کهس ژ ئەندامین هه‌ردوو ری‌کخراوان، سه‌ره‌رای گرتنا (881) که‌سان (ال ملا، 2012، 59)، هه‌روه‌سا ژماره‌کا زؤرا خه‌لکی سقیل ل ده‌قه‌رین باشووری رۆژه‌ه‌لات ژ ئەنجامی ئان هیرشان بوونه قوربانی (US Department of State, 1989, 1260). ل ده‌ستپیکا سالا 1987 پارتا کارکه‌رین کوردستانی هیرش کره سهر هژماره‌کا گوندین کوردی ب بیانویا هاریکاریا ده‌وله‌تی کره و دئه‌نجامی سئ هیرشان دا (38) کهس کوشتن، کو زۆربه‌ی وان پاسه‌وانین گوندان بوون، کو ده‌وله‌تی چه‌کار کربوون و موچه پیدابوو ژبو به‌رسینگرتنا گه‌ریلایین پارتی (جه‌لیل، 2012، 115). ئەف هیرشه بو سه‌ر پاسه‌وانین گوندان به‌رده‌وامکرن دسالین دویدا ژ ل ویلایه‌تین ماردین و سپرت و هه‌کاری و بی دلوقانی که‌سوکارین پاسه‌وانین گوندان ژناهدبرن (دیفید مکدوال، 1996، 633). بیی به‌رچاف وه‌رگرتنا ره‌گه‌ز و ته‌مه‌نی، بو نموونه ل شوباتا 1987 پارتی هیرشکره سهر گوندی (تاشدیلن) ل هه‌کاری ژماره‌کا خه‌لکی کوشتن (9) ژن ژی دگه‌لدابوون (GÜNEY, 2011, 29)، و ل ته‌موزا 1987 هیرش کره گوندی (بنارسک) و (31) کهس کوشتن کو (19) زاروک دناهدابوون (ماکدوال، 2012: 70). هه‌روه‌سا هیرش کره سهر گونده‌کی سهر ب ماردین شه ژماره‌کا خه‌لکی سقیل کوشتن کو (13) زاروک دگه‌لدابوون (Hurriyet, 10, Temmuz, 1984). هه‌ژی گوتنی یه لده‌می گه‌ریلایین په‌که‌کی دچوونه گوندان و داخازا خوارنی ژ گوندیان دکر و وه‌رگرتنا پیزانینان لسه‌رچالاکیین یه‌که‌یین له‌شکه‌ری. ئەفه ببو سه‌ده‌می دروستبوونا کاودانه‌کی سه‌خت ل ده‌ف گوندیان و دگه‌فلپکری بوون ژلایئ هه‌ردوو لایان شه هه‌م ژلایئ په‌که‌کی شه و هه‌م ژلایئ حکومه‌تا تورکیا ژی شه (ماکدوال، 2012، 70).

(هه‌ر ناغه‌کی هه‌قدژ دگه‌ل ره‌وشت ودابونه‌ریت و ره‌وشه‌نبیریا نه‌ته‌وه‌یی ده‌یته‌دانان کیمکرن بو کوماری، ئەفجا ب شیوه‌یه‌کی یاسایی د به‌لگه‌نامین ژدایکبوونی دا ناھینه تومارکرن)، هوسا چه‌ندین ناڤین ژنوی ژدایکبوویا هاتنه گوهورین (احمد، 2018، 30).

ل 15 ته‌باخا 1986 هیژین تورکیا هه‌وه‌کا دی ده‌ستپیکر لدژی گه‌ریلایین په‌که‌کی لسه‌ر سنووری دقئ پروسه‌یی دا بنگه‌هین پارتی دیموکراتی کوردستان و په‌که‌کی کرنه ئارمانجین خو، کو مه‌ره‌ما وان یا سه‌ره‌کی بدوماهی ئینانا وئ هه‌قه‌یماینی بوو یا کو دناقه‌ه‌را پارتی دیموکراتی کوردستان و په‌که‌کی دا هه‌ی (ÖZTÜRK, 2010, 120).

پارتا کارکه‌رین کوردستانی ژبو به‌یژخستنا چالاکیین خو یین چه‌کاری، ل 25 چریا ئیکی 1986 کونگرئ خو یین سیی ل لوبنان گریدا، ئیک ژ بریارین فی کونگره‌ی گه‌ریلایین پارتی کو تا وی ده‌می ب (هیزا رزگاریا کورد HRK) ده‌اتنه نیاسین (جه‌لیل، 2012، 114) کونگره‌ی ئەف ناغه گوهوری بو (ئارته‌شا رزگاریخوازیا گه‌لی کوردستانی ARGK) (ده‌ام و حمید وجواد، 2013: 14)، ئارمانجا پیکئینانا قئ هیژئ به‌ره‌ه‌فکرنا له‌شکه‌ره‌کی بو شه‌ران بوو، ب تایبه‌ت پشتی HRK سه‌رکردین خو یین به‌رچاف مینا مه‌عسوم قورقمازی ژده‌ستداین و هنده‌ک ژ هه‌قالین وی ژی هاتنه زیندانکرن ل زیندانین تورکیا دماوئ هه‌وین له‌شکه‌ریدا (جودی، 2008، 367-368).

هه‌ر دقئ کونگره‌ی دا جه‌ختکر کو یا پیدقیه لدژی هه‌فکارین ده‌وله‌تی ب توندی براوه‌ستین کو مه‌ره‌م پئ (پاسه‌وانین گوندان) بوون (Karakoç, 2009, 45).

هه‌ژی گوتنی یه ری‌کخراوین پارتی (هیزا رزگاریا کوردستانی و به‌ره‌ی رزگاریا نه‌ته‌وه‌ی کوردستانی ERNK) شیابوون هه‌ر ژ 15 ته‌باخا 1984 تا کو ته‌موزا 1987 (142) پروسه‌یا ئەنجامبه‌دن کو

(146)، و ل 29 هه مان مه هدا ههلبژارتن هاتنه ئه نجامدان ب به شداربوونا شهش پارتین تورکی (حسین، 2011، 389) و جاره کا دی پارتا نیشتیمانیا دایک ب سه رکهفت (جریده الثورة، 23، آب، 1991) ب وهرگرتنا (36,3 %) ژدهنگان ئانکو (292) کورسی، هه رچه نده لپیش ههلبژارتین بهری هنگی دهنگین وئ کیمتر بوون (ئه حمه د و مه حمود، 2018، 300) . ئه نجامین ههلبژارتان هوسا دیارکر کو ریژه کا زورا دهنگین ئیسلامی بو پارتا نیشتیمانیا دایک چوون کو هژماره کا که سایه تیپین ئیسلامی یین کاریگه ر بخو هه گرتبوون (حسین، 2011، 389)، ههروه سا دقان ههلبژارتناندا (پارتا سوسیالا دیموکراتی) شیا (99) کورسیا ئانکو ریژا (24,8 %) ژ دهنگان بده ستقه بینیت، و پارتا دیمپریلی (ریکا راست) شیا (59) کورسیا ئانکو ریژا (19,2 %) ژ دهنگان وهر بگریت، و لدویفدا پارتا چه پا دیموکراتی کویارتا ئه جاویدی بوو شیا ب ریژه یا 8,5 % دهنگان بده ستخو هه بینیت (هلال، 1999، 146) .

دهمی کو تورگوت ئوزالی حکومه تا خویا دووی پیکئینای ل کانوونا ئیکئی 1987 پروژه کا دانا بناقی (پروژی ئوزالی)، لدویف فی پروژه ی دهسته لاته کا مهزن دا هنده ک حاکمین دهقه رین کوردی (الهیمص، د.ت، 13). ههروه سا فی پروژه ی ریکن ته کنولوژیین نوی بخو هه گرتن ژبو بهرهنگاریا پارتا کارکه رین کوردستانئ و بکارئینانا هنده ک شیوازین نوی (بهنان، 2008، 9). ههروه سا ئوزالی لدویف پروژی خو بریاردا پاریزگه هین باشووری رۆژه لاتئ ئه نادولئ بیخیته لژیر سیسته می باری نه ئاسایی دا (Yavuz, 2007, 13) و ده ره یمه کا ئاسایشا تایبه تدا کومبکه ت و بناکر ب (هه ریما باری نه ئاسایی) و پاریزگه ره کئی تایبه ت ژئ بو دانا داکو کاروبارین وئ بریقه به به ت، ئه و پاریزگه هین سه ر ب قئ هه ریمن قه لدویف بارودوخئ ئاسایشئ دئ هینه زیده کرن یان کیمکرن، ئه و پاریزگه ه ژئ بریتی بوون

ژبه رکو دهسته هه لاتاریا تورکیا راگه هاندبوو لسه ر ئاشکراکرن و ان لسه ر پلانه کئی بو ژنا فبرنا به نداقی ئه تاتورک لسه ر ده ستئ گروپه کئی په که کئی ب پالپه ستی و هاندانا سو ریئ له ورا ل 15 ته موزا 1987 ئوزال ب سه ره دانه کا ره سمی چوو سو ریئ و دانوستاندن ل گه ل دهسته هه لاتارین سو ریئ کر و داخواز ژئ کر کو ریکی نه ده نه چالاکیین په که کئی ل ناف خا کا سو ریئ دا. و لدوماهیا قئ سه ره دانی ژئ واژو لسه ر په یمانه کئی کر، کو لپه ی وئ تورکیا دئ ریژا 500م3/ دچرکی دا ژ ئا قا رویبارئ فورات ده ته سو ریئ (AKLACIOĞLU, 2010, 281).

ته وه ری سیئ: حکومه تا ئوزالی یا دووی و پروژه یین وئ ل دژی بزاقا چه کداریا پارتا کارکه رین کوردستانئ (کانوونا ئیکئی 1987- چریا دووی 1989)

ل ده ستینکا سالا 1986 سه رکر دین پارتین سیاسیی قه ده غه کری پتر دیاربوون دگوره پانا سیاسیدا، وه کو: (دیمپریل و پوله ند ئه جاوید⁽¹⁰⁾ و نه جمه دین ئه ره به کان)⁽¹¹⁾، چالاکیین وان یین سیاسی نه بنتی ب ریقه برنا پارتان بوو، به لکو داخویانیین سیاسی ژئ ددان (هلال، 1999، 145). ئه فجا ئوزالی بریاردا رازی بیت لسه ر هه فرکیا وان، و راگه هاند لسه ر راپرسیئ لسه ر گهورینا ده ستوری، بو ریکه پییدانا سیاسه تمه دارین دیرین بو کارئ سیاسی، و ده مان ده مدا دگه ل پارتا خو ب هه وه کا دژایه تیئ یا توند رابوو بو بابه تی زقرینا وان. د راپرسینا 6 ئه یلولا 1987 دا ریژا دهنگا (50.24 %) ب (به لئ) هاته دان، و دبه رامبه ر دا (49.76 %) ب (نه خیر) هاته دان (زورک، 2013، 406).

ئه نجامین راپرسیئ ئوزال پالقه دا کو ژقانی ههلبژارتین په ره مانئ دیاربه که ت کو بریاردا د مه ها چریا دووی 1987 بهینه ئه نجامدان (هلال، 1999،

بين هه‌ريمی. هه‌روه‌سا بو پتر هاندانا گوندن‌شينين كورد و ب كارئينانا هه‌ژاری و بيكاريا وان حكومه‌تا توركييا موچه‌كی نیف ملیون ليری تورکی ددا پاسه‌وانين گوندان (جه‌ليل، 2012، 126).

پروژي ئوزالی توشي ره‌خين توند بوو ب تاييه‌ت پشتی وي ئاخفتنا جيگرې پارتا گه‌لا ديموكراتا كومه‌لايه‌تی (محهمه‌د عه‌لی ئه‌يديني-كورد) پيشكيشكري لده‌می گوتی: "كيشه‌يا كوردی ئيكه ژ برينين كومه‌لايه‌تیین كو ب به‌رده‌وامی بوچوونا گشتی يا توركييا بخوڤه مژويل دكه‌ت. و خه‌لكی ده‌قهرين باشوورې رۆژه‌لاتا ئه‌نادولنی توشي گفاشتينين به‌رده‌وام دبن و دناڤكرنا زاروپين خو دا نه‌دئازان ، و هه‌ولدانين ژناڤبرنا وان ده‌ينه‌كرن" (حه‌سه‌رتيان، 2007، 127)، لی ئيك ژ ئه‌ندامين پارتا نيشتيمانيا دايك به‌رسقا وی دا كو ئه‌وژی (شه‌ره‌ف يوزكوت) بوو گوت: "هيچ كه‌مينه‌ل توركييا نين"، هه‌روه‌سا پروژي ئوزالی توشي گله و گازدين زور بوو و ب تاييه‌ت ژلايی به‌رپرس و سه‌ركردين له‌شكه‌ريين مه‌زن ڤه و ره‌خنه‌ل سياسه‌تا وی كرن، لدويڤ بوچون و ديتنا وان پروژي ئوزالی گه‌فه لسه‌ر لسه‌ر كيانی نه‌ته‌وا تورك و ئيكه‌تيا توركييا، كه‌نعان ئيفرينی هيچ ده‌ستبه‌ردان بو كه‌مينه‌يا كوردی نه‌كر و ئوزال تومه‌تباركر ب سه‌ريپچيان لسه‌ر ئه‌نجومه‌نی ئيمناهيی نيشتيمانيی تورکی د بابه‌تين چاره‌نڤيسانه‌دا (العزاوی، 1994، 187-187).

ئهم دشينين بيژين كو چ جياوازی نه‌بوو دناڤه‌را ده‌زگه‌هي له‌شكه‌ريی تورکی و حكومه‌تی ب سه‌روكايه‌تيا ئوزالی ده‌رباره‌ی سه‌ره‌ده‌ريی دگه‌ل كيشه‌يا كوردی ب شپوه‌يه‌كی گشتی و بزاقا چه‌كداریا كوردی ب سه‌ركردايه‌تيا پارتا كاركه‌رين كوردستاني ب شپوه‌يه‌كی تاييه‌تی، ئه‌ف بزاقا چه‌كداریا كوردی ژلايی سياسه‌تمه‌دارين توركڤه ب

ژ (به‌تليس، باتمان، بنگول، دياربه‌كر، هه‌كاری، ماردین، سپرت، شيرناخ، موش، وان)، حكومه‌تا توركييا ژي خه‌لاتين مادی يين زور ددانه ئه‌و كارمه‌نديين سه‌ربازی و سفيل يين دوئ هه‌ريميدا كاردكهن داکو هانبدن لویري بمينن، بو نمونه موچه‌يي پوليسه‌کی ل وي هه‌ريمی سی جارا هندی موچه‌يي پوليسه‌کی دی بوو ل ژده‌ره‌فی قی هه‌ريمی، هه‌روه‌سا موچه‌يي ماموستايين قی هه‌ريمی ژي يی بلندبوو (نوره‌دين، 2000، 142). و هه‌ر لسا 1987 پوستی (حاکمی به‌رز) وه‌ك به‌رپرس لسه‌ر يازده پاريزگه‌هين كوردنشين دانا (كوچيرا، 2013، 416)، و (خه‌يري كوزاكجي ئوغلو Hayri Kozakçioğlu) دامه‌زراند وه‌ك حاکم لسه‌ر قی ده‌قهری داکو سه‌ريه‌رشتيی لسه‌ر جيپه‌جيكرا قانونين به‌ز و ئه‌حکامين عورفی بكه‌ت ژبو سه‌ركوتكرنا چالاكيين PKK ، و ده‌سته‌ه‌لاته‌كا مه‌زن دا حاکمی ده‌قهری داکو ب كارين چاڤديری و ڤه‌گوه‌استن و كوچكرنی رابيت د چارچوڤی ويايه‌تی دا يان ژده‌ره‌فی وي دا چ ب شپوه‌يه‌كی به‌روه‌خت يان هه‌ميشه‌یی بيت (داقووقی، 2012، 272) و پارتا كاركه‌رين كوردستاني ژي ژلايی خوڤه‌ل ل سا 1987 هيرشين خو يين توند زيده‌كرن و شيا بيته‌هيزه‌كا كاريگه‌ر و پالپشتيا ريژه‌كا زورا خه‌لكی ب ده‌ستڤه‌بينيت (TUNCER, 2015, 46).

حكومه‌تا توركييا ب سه‌روكايه‌تيا ئوزالی ل هنده‌ك ده‌قهرين كوردی رابوو ب هاندان و خه‌لاتكرنا وان كه‌سين هاريكاريا ده‌وله‌تی دكهن و ل ده‌زگه‌هين ئاسايشی دا كاردكهن، هه‌روه‌سا هه‌ولدا ريکين نوی بگريته‌به‌ر ژبو به‌ره‌نگاريا گه‌ريلايين په‌كه‌كی، كو به‌ری هنگی حكومه‌تی پشتبه‌ستن دكر لسه‌ر يه‌كه‌يين تاييه‌ت ل وان هه‌ريم و ده‌قهرين كو ئه‌ندامين په‌كه‌كی كريبونه ئارمانجين چالاكيين خو، ژبه‌ره‌ندئ حكومه‌ت رابوو ب دانا سيمه‌يا ب دريژاها سنوورين توركييا دگه‌ل سوريا و وه‌لاتين دی

تورکی و پاسه‌وانین گوندان به‌شداربوون تیدا(داقووقی، 2012، 273)، دقئ پروسه‌یی دا نویتیرین چه‌کئ پیشکه‌فتی و سه‌رده‌میان هاته بکارئینان، لی دهرئه‌نجامین قئ هه‌لمه‌تا سوپایی تورکی لدزی ئەندامین په‌که‌کئ ل زستانا 1988 دا توشی چاره‌نقیسه‌کئ شکه‌ستنی یئ مه‌زن بوو، شهر بو ماوئ پتر ژ شه‌ش هه‌یقا به‌رده‌وام بوو بی هیچ ئەنجام هه‌بن، به‌لکو سوپایی تورکی (69) سه‌ربازین خو زده‌ستدان، دگه‌ل هندئ ژئ دا سه‌رکردئ قئ هه‌وا چه‌کداری دانپیدان ب شکه‌ستنی نه‌کر. ژبه‌ره‌ندئ سه‌رکردئ ده‌قرا ئەحکامین عورفی (ئیسماعیل سه‌لین) ژ پوستئ وی هاته‌لادان و لجهئ وی (جه‌نه‌رال حکمه‌ت کوکال Hikmet Kökal) هاته‌دانان(سیف الدین، 2009، 185-186، 190).

ژبو داپوشینا قئ شکه‌ستنا له‌شکه‌ری سه‌روکئ حکومه‌تا تورکیا (تورگوت ئوزالی) د لیدوانه‌کئ دا بو روژنامه‌نقیسا راگه‌هاند: "رئیکخراوا پارتا کارکه‌رئین کوردستانی ژده‌رقه‌ی وه‌لاتی هاتینه وه‌اریکاریا مادی و دارایی ژ چه‌ندین وه‌لاتین بیانی وه‌ردگرن". و ژلایی خو‌قه‌ژی (خه‌یری کوزاکجی ئوغلو) پاریزگارئ ده‌قرا ئەحکام عورفی گوت: "ئه‌م هیشتا دزال نینین لسه‌ر ده‌قرا بوتان، کو پارتا کارکه‌رئین کوردستانی وه‌ک ده‌قره‌کا رزگارکریا کوردی راگه‌هانیه ل تورکیا کو ده‌قره‌کا چیای یا زور سه‌خته دکه‌قیته سیگوشه‌یا ب ئیکبه‌ستنا سنوورئین عیراق و سوریا و تورکیادا" (داقووقی، 2012، 273-274). و ده‌مان ده‌ما ده‌زگه‌هین میدیایین تورکی ژئ ده‌ست ب به‌لاکه‌کرنا ده‌نگوباسا کرن دهرباره‌ی هاریکاریا دناقه‌هرا پارتا کرئیکارئین کوردستانی و پارتا دیموکراتا کوردستانا ئیرانی. هه‌روه‌سا روسیا و سوریا و یونان ژئ تومه‌تبارکن ب هاریکارین دگه‌ل ئەقئ پارتئ(ئینتیسار، 2003، 135-136).

ل کانونا دووئ یا 1988 خه‌یری کوزاکجی ئوغلوی راگه‌هاند: " 389 ژ گه‌ریلیان هاتینه کوشتن

تیرور وگه‌ف لسه‌ر ئیکه‌تیا خاکا ده‌وله‌تا تورکیا هاته ل قه‌لمدان (بابلا، 2012، 158).

سالا 1988 ساله‌کا گرنگه د میژوو یا خه‌باتا چه‌کداریا پارتا کارکه‌رئین کوردستانی دا ل تورکیا ژبه‌رکو دقئ سالیدا چالاکیین وی یین له‌شکه‌ری زنده‌بوون. پارت رابوو ب هیرشین تولقه‌کرنئ لسه‌ر گوندا(ماکدوال، 2012، 72)، هه‌روه‌سا ده‌مان سالدا پشتی پارتئ چه‌ندین هه‌ولدانین به‌رده‌وام کرین شیا نیزیکیبوون و دووباره په‌یوه‌ندیا دگه‌ل کوردئین عیراقئ دروستبکه‌ن ئەوژئ د چارچووقئ هه‌قه‌یمانیه‌کئ دا دگه‌ل ئیکه‌تیا نیشتمانییا کوردستانی PUK ب ربه‌راهه‌تیا جه‌لال تاله‌بانی ل هه‌یقا ئەیارا 1988، کو ژ گه‌له‌ک به‌ندین گرنگ پیکده‌ات گرئیدای بوون ب ئیکگرتن و ب هیزخستنا بزاقا نه‌توه‌یا گه‌لی کورد و خورتکرنا په‌یوه‌ندیان ژبو به‌ره‌فانیکنئ ژ هیرشین تورکیا و عیراقئ(فیان، 2012، 41).

هه‌ژئ گوتئ یه ئوزالی هه‌لوسته‌کئ دوستانه پیشاندا به‌رامبه‌ر کوردئین باشوورئ کوردستانی، ب تاییه‌تی لسالا 1988 پشتی ئەنجامدانا هه‌وین ئەنفالی کو پتر ژ (60)هزار هاوولاتیین باشوورئ کوردستانی ئاواره‌ی ئاخا تورکیا بوون، ئوزالی سنوورئ وه‌لاتئ خو ل هه‌مبه‌ر وان قه‌کر و سوزدا وان بپاریزیت ژ هیرشین حکومه‌تا عیراقئ(احمد، 2018، 31).

پروسه و پلانین له‌شکه‌ریین حکومه‌تا تورکیا توندترلیه‌اتن پشتی به‌یژیبوونا چالاکیین پارتا کارکه‌رئین کوردستانی، ژبو ژناقه‌رنا چالاکیین پارتئ و ل زستانا 1988 گه‌هشتنه گوپیته‌کئ، لوی ده‌مئ سه‌رکردئ سه‌ربازین ده‌قرا ئەحکامین عورفی ئەوئ بناقئ (جه‌نه‌رال ئیسماعیل سه‌لین İsmail Sellin) ی سوزدای کو دئ بزاقا گه‌ریلیا دماوئ (84) روژا دا ژناقه‌ت، د چارچووقئ پروسه‌یه‌کا سه‌ربازیا به‌رفره‌هدا کو هه‌می هیزین جیاوازین سوپایی

لده‌ستپیکا سالا 1988 ځی خیشه‌تگه‌هین خو بیڼ سوریا ب کارئیناينه"، لئ سوریا بیئ نه‌قچه‌نده رهدکر و دیارکر مه دست دگه‌ل په‌که‌کیدا نینه(رضوان، 2006، 185).

هر دقئ ماوه‌ی دا هوشداربیڼ تورکیا بو ئیرانی ژئ زیده‌بوون ژبه‌ر پشته‌فانیا وی بؤ PKK، ل هائینا 1989 ژیده‌ره‌کئ ره‌سمی بی تورکی دیارکرکو نیزیکی 25 چه‌کداربیڼ PKK لژیر سرکردایه‌تیا (ئوسمان ئوجه‌لانی) بی ل ئیرانی، و هاتیه‌ زانین ژئ کو نیزیکی 80 چه‌کداربیڼ پارتئ د سنووری ئیرانی دا هاتبوونه دناف تورکیادا ل نیسانا هه‌مان سالدا، و ژبه‌ر هه‌بوونا چه‌ند بنگه‌هین PKK ل ئیرانی په‌یوه‌ندیڼ دناقه‌را تورکیا و ئیرانی دا زور تیکچوون، ب تاییه‌ت پشتی ئیرانی په‌یمان‌ه‌ک ئیمزاکری دگه‌ل ئوسمان ئوجه‌لانی لسالا 1989 و لپه‌ی وی حکومتا ئیرانی (20)سه‌ربازگه‌ه ل ده‌قهریڼ سنووری خو دانه PKK (فیان، 2012، 66-67).

سه‌روک حکومتئ تورکیا تورگوت ئوزالی ل نه‌یلولا 1989 ب به‌رده‌وامی گه‌فکرڼ ب برینا ئافئ ژ سوربی نه‌گه‌ر پیگیربیڼ ب سوز و په‌یمانیت خو نه‌که‌ت کو پیدقیه سوریا ب هیچ ره‌نگه‌کی ریکی ب چالاکیڼ PKK نه‌ده‌ت (U.S. State Department, 1989). هه‌ژئ گوتئ په‌ ئیخستنا فروکه‌یه‌کا تورکی ل چریا ئیکئ 1989 ژلایئ سوربی هه‌ کو بو نه‌گه‌رئ کوشتنا پیڼج که‌سان دقئ روویدانی دا، و زیده‌بوونا چالاکیڼ پارتا کارکه‌ریڼ کوردستانی بو نه‌گه‌رئ پتر توره‌بوونا تورکیا و پتر هوشداری دانه سوربی و ئوزالی نامه‌کا گه‌فکرڼ و هوشداریڼ دا سوربی دهرباره‌ی بابه‌تی پارتا کارکه‌ریڼ کوردستانی و دیارکر: "کو نه‌ف وه‌لاته‌ دئ به‌رژه‌وه‌ندیڼ خو ئیخنه‌ دمه‌ترسیڼ دا، و تورکیا لوی دهمی دوودل ناییت کو هه‌فرکیه‌کا چه‌کداری دگه‌ل وان بکه‌ت" (النعمی، 2010، 232).

دسالا 1987 دا، هه‌روه‌سا 405 سفیل ژئ هاتینه‌ کوشتن". ژمارا پاسه‌وانین گوندان ژئ روو ب زیده‌بوونی بوو د مه‌ها ددویقدا ل شوباتئ وه‌زیرئ ناقخویی تورکیا راگه‌هاند: "ژمارا پاسه‌وانین گوندان ل باشووری رژه‌هلایئ بووریه‌ ژ ده‌ه‌ هزار که‌سان" (رضوان، 2006، 182).

ژلایه‌کئ دیقه‌ حکومتا تورکیا ب سه‌روکایه‌تیا ئوزالی پلانا چولکرنا گوندان ده‌ستپیکر ژ ناکنجیڼ وان و گوند ده‌اتنه‌ خرابکرڼ نه‌گه‌ر پیدقی کرنا، ب مه‌ره‌ما ریگرتن و بیبارکرنا پارتا کارکه‌ریڼ کوردستانی ژفان گوندان بو چالاکیڼ وان(الجبوری، 2013، 66)، نه‌فه‌ژئ ب چولکرنا هیدی هیدی بو کومه‌لگه‌هین نیشه‌تجه‌بوونی بیڼ بچویک کود گوتئ (گوندیڼ ستراتیژی) ده‌ستپیکر، نه‌و گوند بریتی بوون ژ ده‌قهریڼ گرتیڼ سه‌ربازی ل جه‌یڼ ستراتیژی ب ئارمانجا برینا پالپشتیا لوجستی ژ په‌که‌کئ، نه‌ف پلانا چولکرنا ده‌قهریڼ باشووری رژه‌هلایئ نه‌نادولی دئ ب شیوه‌یه‌کی بیت کو بتنی دوو یان سی ملیون که‌س دئ تیدا مینن. (دوغان گوره‌شی) سه‌روک نه‌رکانئ تورکی پلانا ئوزالی ب (هشکرنا ده‌ریا بو گرنا ماسیا) ناساند، ئارمانجا دوماهیا حکومتا ئوزالی دامه‌زراندنا ریروه‌وه‌کئ ئارام بوو ب رووبه‌رئ 16 تا 40 کم ب دریژاهیا سنووریڼ تورکیا و سوریا و ئیرانی، نه‌ف پلانه‌ ب شیوه‌یه‌کئ بنه‌ره‌تی ل ده‌قهره‌ بوتان هاته‌ جیبه‌جیکرڼ(سیف الدین، 2009، 185).

هه‌ر ژریکاربیڼ دی بیڼ حکومتا ئوزالی یا دووی گرتینه‌به‌ر بو ریگریکرنا پشته‌فانیکرنا بزاف و چالاکیڼ پارتا کارکه‌ریڼ کوردستانی ژلایئ وه‌لاتین هه‌قسووقه‌ ب تاییه‌ت ژئ سوربی جه‌ختکرنا ئوزالی بخو بوو لسه‌ر راوه‌ستاندا سوربی ژقئ پشته‌فانیکرنا کوردان کو حکومتا تورکیا سوریا تومه‌تباردکر لسه‌ر قئ چه‌ندئ و راگه‌هاند: "مه‌ پیژانیڼ هه‌ین کو پارتا کارکه‌ریڼ کوردستانی

دامه‌زراندنا (بیشکجی، 2017، 86) (حزب‌للا) (12) کو گروپه‌کی ئیسلامی توندرو بو، سازیا له‌شکهریا تورکی بکارئینا بو کوشتن گه‌ریلایا، ده‌وله‌تی پشته‌قانیه‌کا زورا ماددی بو دکر، قی گروپی ژماره‌کا زورا گه‌ریلا و ره‌وشه‌نیر و ژئین لدویف دیتنا وان جلو‌به‌رگین ئیسلامی لبه‌رناکه‌ن کوشتن (اوکت، 2012، 119). پروسه‌یین حزب‌للا لژی په‌که‌کی گه‌هشتنه‌ نیژیکی (500) هیرشا تاکو سالا 1993 (بابلا، 2012، 161-162).

پارتا کارکه‌رین کوردستانی ژی ژلای خوقه‌ دقئ ماوه‌ی دا که‌فته گیانی پاسه‌وانین گوندان و د زنجیره‌کا هیرشاندا ژماره‌کا زور ژئ کوشتن و خیزانین وان ژی دگه‌ل وان کوشتن. ل 24 و 25 چریا دووئ 1989 دا پارتئ (28) که‌س ژ پاسه‌وانین گوندان و سفیلا کوشتن کو (8) ژن و (13) زاروک دناهدا بوون (ئینتیسار، 2003، 137).

ژه‌ژی ئاماژه‌کرنی یه‌ کو پارتا کارکه‌رین کوردستانی دقئ قوناغی دا ژ خه‌باتا چه‌کداری یا کو ده‌ستپیکری به‌ره‌ف توندرویا هه‌قدژ هه‌چوو، وب شیوه‌یه‌کی مه‌زن به‌ره‌ف شاشی و سه‌ریپچیین مه‌ترسیدار هه‌چوو ده‌رحه‌قی وه‌لاتیین سفیل دا و هیرش کرنه‌ سه‌ردام و ده‌زگه‌هین مه‌ده‌نی و حکومی ژی (سیف‌الدین، 2009، 110)، بو نمونه‌ دماوئ دناهبه‌را سالین 1987-1989 دا نیژیکی (137) قوتابخانه‌ خرابکرن (فارس، 2013، 35)؛ ژبه‌رکو لدویف دیتنا پارتئ قوتابخانه‌ ئلاقن بو سیاستا تورککرنی ژلاین ئه‌نقه‌ری هه‌ (سری‌الدین، 2000، 325) و کار دکه‌ن ژبو نه‌هیلانا زمان و که‌لتورئ کوردی ل ده‌قه‌رین کوردی (جه‌لیل، 2012، 118).

هه‌روه‌سا پارتئ گه‌نجین کورد نه‌چاردکرن به‌ینه‌ دگه‌لدا و ئه‌گه‌ر رازی نه‌بان ره‌فتارین توند لژی وان دکر (HEPER, 2008, 27).

به‌لی پارتا کارکه‌رین کوردستانی ب ئه‌قان شیواز و کریارین خو یین توند هه‌ستین هه‌قدژ لبه‌رامبه‌ری

ل ژیر سیبه‌را پروژئ ئوزالی کاودانین ژیارا خه‌لکی ل باشوورئ روژه‌لاتی وه‌لاتی سه‌خت و به‌رته‌نگ بوون، ئازادیا که‌سایه‌تی هاته‌ چه‌وساندن، حکومه‌تا ئوزالی ب سه‌دان که‌س ژ ئاکنجیین گوندان گرتن ئه‌قین نه‌گه‌هشتینه‌ دناق ریژین ئه‌منی و پاسه‌وانین گوندان دا، و هاتنه‌ تومه‌تبارکرن ب دابینکرنا خوارن و جهی بو په‌که‌کی، یان پاراستنا وان، و نه‌ئاگه‌هدارکرن حکومه‌تی لسه‌ر بزاقین وان، و هاتنه‌ نه‌چارکرن دانپیدانی بکه‌ن لسه‌ر هاریکاریا خو ژبو پارتا په‌که‌کی. هه‌روه‌سا کریارین ئه‌شکه‌نجه‌دانا هاولاتیان زیده‌بوون، ئاماره‌کا تورکیا یاره‌سمی دده‌ته دیارکرن کوهمارا وان زیندانیین دزیندانا دیاربه‌کری بتنی دا مرین گه‌هشتنه (32) که‌سان، هه‌روه‌سا چه‌ند راپورتین ره‌سمی یین دی ژئ لدوماهیا سالا 1989، باسی سه‌ره‌ده‌ریا درندانه‌یا له‌شکهری و وان گورین ب کومه‌ل دکه‌ن ئه‌قین ل سیرتی و جهین دی (مکدول، 1996، 636-637).

ئیک ژ کریارین دی یین حکومه‌تا ئوزالی یا دووئ فشارخستن بو لسه‌ر هوزین کوردی داکو ل دژی پارتا کارکه‌رین کوردستانی بچه‌ دناق ریژین پاسه‌وانین گونداندا، بو نمونه‌ ل ئه‌یلولا 1989 دا، ده‌سته‌له‌تدارین تورکیا کومبوونه‌ک دگه‌ل سه‌روک هوزین کوردی کر و ئیک ژ سه‌رکردین سوپایی تورکیا بناه‌قی (ریجان ئوغورلو) دقئ کومبوونئ دا گه‌ف ل هوزین کوردان کر و گوت سه‌رکردایه‌تیا سوپای قه‌بویل ناکه‌ت سه‌روک عه‌شیره‌ت مل ب ملئ سوپای دا چه‌کی نه‌راکه‌ن، و ئه‌گه‌ر وه‌نه‌که‌ن هوسا ئه‌و دئ هینه‌ هژمارتن ب لایه‌نگرین په‌که‌کی و دئ توشی سزایین مه‌زن بن (جه‌لیل، 2012، 130).

ئیک ژ گرنگترین ریکارین دی یین حکومه‌تا ئوزالی گرتینه‌به‌ر بو به‌ره‌نگاربوونا پارتا کارکه‌رین کوردستانی به‌ره‌هه‌کرن و پشته‌قانی ریخراوین ئایینی بوو. ده‌وله‌ت داکو ئایینی بکه‌ته‌ ئالاقه‌کی سیاسی و لژی پارتئ بکاربینیت رابوو به‌ ب

و هیزئ چاره‌نابیت، ئەڅجا به‌ره‌ف سیاسه‌ته‌کا نهرم فه‌چوو دگهل فئ کیشئ . ئوزالی لسالا 1990 راگه‌هاند: "حکومه‌ت ژ راستی لدویف دیتنا نمونه‌کپیه بو چاره‌سه‌رکرن کپشه‌یا کوردی، کو یا دوبریبت ژ ریکین پولیسی و سه‌ربازی(سیف الدین،2009، 199). پیشه‌تیا ژ نشکه‌کپه ژ هه‌لوپستئ ئوزالی دیاربوو ده‌می ل کانوونا دووئ 1991 بریارا راکرنا قه‌ده‌غئ لسه‌ر زمانئ کوردی دای و پیشنیارا بکارئینانا زمانئ کوردی کری. بو فئ چه‌ندئ ژئ حکومتا تورکیا ل 27 کانوونا دووئ یا هه‌مان سالدا پیشنیارکر بو ئەنجومه‌نئ نیشتمانیئ مه‌زنئ تورکی کو بریارا ژماره (2932) به‌پته هه‌لوه‌شاندن ئەڅا کو لسالا 1983 ده‌رچووئ کو ناخفتن و نفیسین ب زمانئ کوردی تیدا هاتبوو قه‌ده‌غه‌کرن(EKİCİ,2018,157-158).

هه‌ژئ گوتنئ یه‌ پشتی دروستبوونا راپه‌رینا ئادارا 1991 ل باشووئ کوردستانئ و هیزشین سوپایئ عیراقئ بو ئەگه‌ر (500) هزار کورد ئاواره‌ی تورکیا بین. دقئ بارودوخیدا ئوزالی ل نیسانا 1991 بو نه‌ته‌وین ئیکگرتی پیشنیارکر(په‌ناگه‌ها ئارام) بو کوردان ل باکوئ عیراقئ به‌پته‌دانان، و پاشی ئەف پیشنیارا ئوزالی ژلایئ ئەنجومه‌نئ ئاسایشا ناقده‌وله‌تیغه کار لسه‌ر هاته‌کرن ل 5 نیسانا 1991 بریارا ژماره(688) بو فئ مه‌به‌ستئ ده‌رچوو(احمد،2018، 31).

هه‌روه‌سا ل ته‌باخا 1992 سه‌روک کومارئ تورکیا تورگوت ئوزالی پیشنیارکر بو ماوئ 60 تا 90 خوله‌کان په‌خشئ ته‌له‌قزیونا حکومی بو باشووئ رۆژه‌لاتا ئەنادولئ ب زمانئ کوردی به‌پته ته‌رخانکرن، هه‌روه‌سا زمانئ کوردی وه‌ک دووهم زمانئ خواندنئ بیت لوان جه‌ین پیددقئ دکه‌تئ (EKİCİ,2018,157-158).

ئیکه‌م دانوستاندنن نه‌راسته‌وه‌خو ده‌ستپیکرن دناقه‌هه‌را ئوجه‌لانی و ئوزالی بو دوماهی ئینان ب

خو په‌یداکرن ژلایئ کوردان فه‌ بو ئەگه‌رئ دوپکه‌فنا کوردین گوندان ژئ. هیزشین پارتئ لسه‌ر هه‌څکارین دگهل حکومتئ بوون ب تاییه‌ت ژئ مولکدارین مه‌زن و ئاغا و که‌سین به‌رزه‌وه‌ندی دگهل حکومتا تورکیا هه‌ین. خه‌ک توشی شوکین ده‌روونی بین توند بوون ژ ئەگه‌رئ توندیا پارتا کارکه‌رئ کوردستانئ دقان هیزشان دا کو خیزان هه‌می کومکوژدکرن(ماکدوال،2012، 70).

ئەف شه‌رئ دروستبووی دناقه‌هه‌را پارتا کارکه‌رین کوردستانئ و حکومتا ئوزالی یا دووئ دا سه‌رپه‌چیه‌کا زۆر ل مافین مروغان تیدا یا دیاربوو، هه‌ردوولا سه‌رپه‌چی د یاساین شه‌ریدا دکرن، هیزین تورکیا ئەشکه‌نجه‌دانه‌کا زۆر ل ده‌قه‌رین کوردی په‌یره‌ودکر داکو خه‌ک کوچکه‌ن و په‌که‌که ژئ بیبار بیت ژ هاریکاریا خه‌لکئ ده‌قه‌رئ (HUMAN RIGHTS WATCH,1994,3).

ژ ئەنجامئ شه‌ری دناقه‌هه‌را پارتا کارکه‌رین کوردستانئ و ده‌وله‌تا تورکیا زیانه‌کا مه‌زن ب تاییه‌ت ب ده‌قه‌رین باشووئ رۆژه‌لات و رۆژه‌لاتا تورکیا که‌فتن بین کو پتریا دانیشتمانی وان کورد، و ئیزیکی سئ تا چوار ملیون کورد نه‌چاربوون به‌رهن یان کوچ بکه‌ن بو رۆژئاڅا تورکیا و ده‌قه‌رین دیتر. قئ شه‌ری هژماره‌کا زۆرا گوندان ویرانکرن، کو ئیدی بکیر ئاکنجیبوونئ نه‌ده‌اتن، و رووبه‌رین مه‌زن ژ عه‌ردی و دارستانان هاتنه‌ سوتن، و ئەو ده‌قه‌ر هاتنه‌گرتن بین کو گه‌ریلاپین پارتئ خو به‌رزه‌دکرن دناڅا(اولسون،2013، 16).

هه‌رچه‌نده‌ ماوئ قه‌کولینا مه‌ گریدایه ب ماوئ هه‌ردوو حکومتین ئوزالی 1983-1989 بتنئ قه‌، لی مه‌ ب فه‌ر دیت ب کورتی ئامازئ بده‌ینه سه‌ر هه‌لوپستئ ئوزالی ژ دۆزا کوردی د ماوئ سه‌روکایه‌تیا وی دا. پشتی هه‌لبزارتئا وی بو سه‌روک کومارئ تورکیا ل 31 چریا ئیکئ 1989، ئەو گه‌هسته وی باوه‌ریئ کو دۆزا کوردی ل تورکیا ب ریکا شه‌ری

دميژووويين دا بو فيكرا بهردانا كوردان لسره هه‌ف، هه‌روه‌سا ب كارئينانا ريكيين له‌شكهرى و سياسه‌تا كوچكرنا كوردان ژخاكا باب و باپيرا، سهره‌راي چه‌ندين ريك و پروژين دي.

3- ژ ئه‌نجامي وي هه‌فركيا دناقه‌را پارتا كريكارين كوردستاني و حكومه‌تين ئوزالي دا دروستبووي بو ئه‌گه‌ري تيكدانا ئاراميا خه‌لكي و زين و ژيارا وان سه‌خت و ئالوز بوو، هه‌ردوو لا بو دژايه‌تيكرنا ئيك چ هزر بو خه‌لكي سقييل و بي گونه‌ه نه‌كريه.

4- بزاڤا چه‌كداريا پارتا كاركه‌رين كوردستاني بوويه ئه‌گه‌ري دروستبوونا ترس و له‌رزه‌كا مهن له‌ده‌ف ده‌سته‌لاتداريا توركيا، و سياسه‌تمه‌تدارين تورك مژويلكرينه ب هه‌كولين و داريزتنا چه‌ندين پلان و پروژان هه‌مبه‌ر في بزاڤي ژبو ژناقه‌رنا وي.

5- ئوزال نه‌شيايه سه‌ركه‌فتني ب ده‌ستخووه‌بينيت لسره بزاڤا چه‌كداريا پارتا كاركه‌رين كوردستاني دماوي هه‌ردوو حكومه‌تين خو دا سهره‌راي نه سه‌ركه‌فتنا هه‌ردوو لا دقي هه‌فركييا دا، ئه‌فه و ژبلي وان خوساره‌تيين مه‌زنيين گياني و مادي يين ب هه‌ردوو لا كه‌فتين.

6- هندهك هه‌كوله‌رين ميژووويي ب تايبه‌ت يين كورد دوي باوه‌ريي دانه كو ژبه‌ركو تورگوت ئوزال ژلايي دايكئي هه‌گه‌هيه‌ته كوردان كو داپيرا وي يا دايكئي كوردبوويه، ئه‌فه‌چنده هوكار بوويه كو يي لايه‌نگيرييت بو كوردان و وي قيايه خو نيزيكي كوردان بكه‌ت و هه‌ولدايه سياسه‌ته‌كا تاراده‌كي نه‌رم بكاربينييت ل گه‌ل كوردا ب تايبه‌ت ل ماوي سه‌روكاتيا خودا.

7- ئوزالي هه‌لوسته‌كي مروفايه‌تي وه‌رگرت ژ وي نه‌هامه‌تيا ب سه‌ري كوردان هاتي ل باشووري كوردستاني پشتي هه‌ويين ئه‌نفلان لسالا 1988 و كاركر ژبو پاراستنا وان. بيگومان في چه‌ندي پتر گرنيكي دا كه‌سايه‌تيا وي لسره ئاستي نيغه‌دوله‌تيدا وه‌ك سياسه‌تمه‌داره‌كي چالاك هاته‌پيش.

شه‌را و ئازاوي ل ئادارا 1993 ب ريكا هندهك نافييقيانان كو دناف واندا (جه‌لال تاله‌باني) ده‌گه‌لدابوو(غدير، 11، 2017-12). ل 17 ئادارا 1993 ژ ئه‌نجامي نافييقيانان سهركه‌فتييا تاله‌باني ده‌ه‌لوسته‌كي نه‌چاهه‌ريكري دا و ب ئاماده‌بوونا تاله‌باني ل بازيكري (برئلياس) ل دولا (البقاع) ل لوبناني ئوجه‌لاني د كونفرانسه‌كي چاپه‌مه‌نيدا ئاگره‌ستا ئيك لايه‌ني راگه‌هاند ل 20 ئاداري تاكو 15 ئه‌يارا 1993(O'Connor,2004,7). به‌لي سهره‌راي وي ده‌ستپيشخه‌ريا ژلايي ئوجه‌لاني هه‌په‌يداووي و له‌رامبه‌ر نه‌رماتي و رزديا ئوزالي بو چاره‌كرنا كيشه‌يا كوردي لي ئه‌ف هه‌ولدانه بدوماهي هاتن ژ ئه‌گه‌ري مرنا ئوزالي يا نه‌چاهه‌ريكري ل 17/4/1993 پشتي هه‌يغه‌كي ژ راوه‌ستاندا شه‌ري، ئه‌فه‌چنده بو ئه‌گه‌ري نه‌گه‌شتنا چ چاره‌سهريا ل دؤزا كوردي. له‌ورا مرنا ئوزالي دهي ماوه‌ي دا جه‌ن گومان و سه‌رنجي يه كو يي هاتييه تيروركرن(مه‌جيد، 1995، 27).

دويمه‌يا هه‌كولين

ده‌رئه‌نجامين هه‌كولين دي د قان خالين ل خواريدا دياركه‌ين:

1- تورگوت ئوزالي دماوي هه‌ردوو حكومه‌تين خودا هه‌مان سياسه‌تا حكومه‌تين به‌ري خو په‌يره‌وكريه به‌رامبه‌ر دؤزا كوردي و ريكيين سه‌ربازي گرته‌ينه به‌ر بو بيده‌نگرنا بزاڤا چه‌كداريا پارتا كاركه‌رين كوردستاني.

2- ئوزالي هندهك ريكيين نوي زي ب كارئينان ژبو سه‌ره‌ده‌ريكرني ده‌گه‌ل دؤزا كوردي دماوي هه‌ردوو حكومه‌تين خودا، وه‌كو گرئدانا كوردان ب ژيانا ئابووري هه‌ بريكا پروژي گاب، و هه‌روه‌سا پيكيئينا (پاسه‌وانين گوندا) هه‌ر ژ كوردان بخو و به‌رتيلكرن و خه‌لاتكرنا كوردان ژبو دژايه‌تيكرنا پارتا كريكارين كوردستاني كو ئه‌فه هه‌مان سياسه‌تا دووباره‌يه

هشکاتی هاتیه دامه زرانندن و پوستی سهروکئ ئه رکانئ گشتی وه رگرتیه. پشتی کوده تاپا 1980 بوویه سهروکئ تورکیا تاكو 1989، لسا لا 2015 مریه. بو پتر پیژانینان بنیره: (ئهمده و مراد، 2011، 362).

(5) پارتا نیشتمانیایا دایک، ژلاین تورگوت ئوزالی فه هاتیه دامه زرانندن ل 20 ئه یارا 1983، پارتا ک راستره و ئی پارتی هه ولدا جهن پارتا داد بگریته ئه فا کو دیمیریلی ریبه رایه تیا وئ دکر، ده لیزارتین گشتی بین 1983 و 1987 دا ئی پارتی پلا ئیکئ بده ستخوفه ئینا له ورا دفی ماوه ی دا سهروکئ وئ ئوزالی هه ردوو حکومت پیک ئینان. بو پتر پیژانینان بنیره: (العزوي، 2004، 17-18).

(6) پارتا دیموکراتیا نیشتمانی، ل 16 ئه یارا 1983 ب سهروکایه تیا جه نه رالی خانه نشینکری تورگوت سونالی هاته دامه زرانندن، پارتا ک راستره و بو پشته ئانی ل ده ستهلالاتا له شکره ی دکر، په یهرو و پروگرامئ خو ژ فه لسه فا کوده تاپا له شکره ی 1980 وه رگرتیوو بنیره: (ئهمده و مراد، 2011، 385).

(7) پارتا گه لی (پارتا میلی): ل 25 ئه یارا 1983 ب ریبه رایه تیا نه جده ت گالی فه هاته دامه زرانندن، په یهرو و پروگرامئ وئ هه ر شه ش پره نسپیین ئه تاتورکی بوون. ئی پارتی په یوه ندیپین موکم دگه ل ریبه رین کوده تاپا 1980 هه بوون. ژبو پتر پیژانینان بنیره: (Kavuncu, 2006: 48).

(8) تورگوت ئوزال ناقئ وی یی دروست (خه لیل تورگوت محمه د سه دیق ئوزال) ه، ل 13 چریا ئیکئ سالا 1927 ژ خیزانه کا کوردی ل مه لاتیه ژدایکبوویه (احمد، 2018، 27)، خواندنا سهره تایی و ناقجی ل هنده ک ده قه رین جیاوازین ئه نادولن ته مامکره، لسا لا 1950 ده رچوو په ژ زانکویا ته کنیکی یا ئه سته نبولئ پشکا ئه نذازیاریا کاره بابی، و پاشی ل ریفه به ریا کاروبارین کاره بابی کارکره، ولسالا 1952 دگه ل شانده کئ خواندن هاتیه هنارتن بو ویلایه تین ئیکگرتی بین ئه مریکی ژبو خواندنا بسپوریا ئه نذازیاریا نابووری، پشتی کوده تاپا 1980 بو جیگرئ سهروکئ حکومتی بو کاروبارین نابووری. ولسالا 1983 پارتا نیشتمانیایا دایک دامه زرانند و شیا ده لیزارتین هه مان سالدا بسهرکه قیت و حکومتا ئیکئ پیکیبیت تاكو سالا 1987 و پاشی حکومتا دووئ ئی ل 1987 تاكو 1989 پیکنینا. ولسالا 1989 وه ک سهروک کومارئ تورکیا یی هه شتن هاته هه لیزارتن تاكو سالا 1993 به رده وامبوو د پوستئ خو دا، ل 17 نیسانا 1993 وه غه را داوین کر بو پتر پیژانینان بنیره: (Hürriyet, 18/Nisan/1993؛ نوره دین، 2000، 74-71؛ جریده الانباء، 14/یونبو/2012).

8- پشتی تورگوت ئوزالی پوستی سهروک کومارئ تورکیا وه رگرتی گه هشته وئ باوه ریی کو پیدقیه ب ریکن ئاشتیانه دؤزا کوردی ل تورکیا چاره بکه ت. به ره ف دانوستاندنان فه چوو ل گه ل ریبه رئ پارتا کارکه رین کوردستانئ، لئ مرنا وی یا ژ نشکه کیفه پلانین وی ب دوماهی ئینان. بابته ئی مرنا وی ئی جهی گومانی یه کو یی هاتیه تیرورکن، گه له ک ژ چاقدیرین سیاسی و فه کوله رین میژووی دیاردکه ن کو مرنا ئوزالی کریاره کا تیرورکن بو، ژبه ر هه ولدانین وی بو چاره کرنا دؤزا کوردی ل تورکیا. خیزان و مالباتا ئوزالی ب خو ئی ب به لگه فه دووپاتکره کو ئه و یی هاتیه ژه هرکن لدویف راپورتین پزیشکی بین بؤ لاشئ وی هاتینه کرن.

الهوامش

- (1) په یقا په که که و PKK کورتنکه بؤ ناقئ پارتا کارکه رین کوردستانئ.
- (2) موسا عنته: ره وشه نبیر و نفیسه رئ ناقدرئ کورد لسا لا 1920 ل گوندئ (نقیقئ) نژیکی بائیرئ نوسه بییئ ژدایکبوویه . ده رچوو بی کولیژا مافه و کارئ پاریزه ریی کره، پاشی به ره ف کارئ رؤژنامه قانین چوو په لسا لا 1940. نفیسه ره کئ چالاک بوو چه ندین به ره م هه نه ژوان (برینا ره ش و بیره وه ریین من). ل 20 ئه یلولا 1992 که نالین جیهانی خه به رئ کوشتنا وی راگه هاند ژلایئ پولیسین نه نیی بین تورکیفه (العزوي، 1994، 116؛ عنته، 2021، 10-15).
- (3) عه بدولا ئوجه لان، لسا لا 1948 ل گوندئ ئومرلی سه ر ب ئورفه ژدایکبوویه، ژ خیزانه کا جوتیار و هه ژار بو، پشکا زانستین سیاسی ل زانکویا ئه نقه ره بدویماهی ئینایه. به ره ف کارئ سیاسی فه چوو په لسا لا 1969 گه هشتیه ریژین براقا گه نجان ئه و باناقئ دیفنچک، و پاشی لسا لا 1979 دگه ل چه ند هه قالین خو پارتا کارکه رین کوردستانئ دامه زرانند. بو پتر پیژانینان بنیره: (سری الدین، 2016، 234؛ سهرده شتی و ئه وانئ تر، 2016، 195).
- (4) جه نه رال که نعان ئیفرین، لسا لا 1917 ژدایکبوویه، ئه فسره کئ پیاده بوو لسا لا 1938 کولیژا سه رباری ته مامکره، دریزین هیژین تورکیا دا به شداری دچه ندین شه ران دا کره، تاكو پلا لیوا پی هاتیه دان، ولسالا 1977 وه ک فه رماندی هیژین

2-ب زمانی کوردی:

جودی، حه‌سه‌ن (2008). میژووێک له ناگر نهینی خوراگری بزوتنه‌وهی ئاپوچی، دیمانه‌یه‌ک له‌گه‌ل (جه‌میل بایک) دا، چاپی یه‌که‌م، له بلاوکراوه‌کانی کومیتیه‌ی راگه‌یانندی (پ،ج،د،ک)، (ب.ش).

دوو: نامه و تیزین زانکویی:

1-ب زمانی عه‌ره‌بی:-

ال ملا، فریق صبری سلیم (2012). العلاقات التركیة-السوریة 1984-1998، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة الموصل.

احمد، احمد عبدالباقي (1980). الدور السياسي للقوميات في تركيا الاكراد "دراسه حاله" أطروحة دكتوراه غير منشورة، معهد الدراسات القومية والاشتراكية، الجامعة المستنصرية.

العزاوي، وصال نجيب عارف (1994): القضية الكردية في تركيا -دراسة في التطور السياسي للقضية الكردية منذ بدايتها و حتي عام 1993، رسالة الماجستير غير منشورة، كلية العلوم الإنسانية، جامعة بغداد.

فارس، رقيب صبري (2013). الصلات الخارجية لحزب العمال الكوردستاني 1984-1999، رسالة الماجستير غير منشورة، فاكولتي العلوم الإنسانية، جامعة زاخو.

فيان، اياد عجاج (2012). العلاقات بين حزب العمال الكوردستاني و الأحزاب الكوردية في العراق 1984-1999، رسالة الماجستير غير منشورة، كلية الاداب، جامعة دهوك.

2-ب زمانی تورکی:-

EKİCİ, Kübra Deren (2018). SOSYAL KONSTRÜKTİVİZME GÖRE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI 1983-1993, DOKTORA TEZİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ.

GÜNEY, Enis (2011). CUMHURİYET TÜRKİYESİ KÜRT SORUNU, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, BİLECİK ÜNİVERSİTESİ, BİLECİK.

Karakoç, Jülide (2009). TÜRKİYENİN DIŞ POLİTİKASINDA KÜRT SORUNUNUN ETKİSİ 1980lerden Bugüne, Doktora Tezi, SİSOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, ANKARA ÜNİVERSİTE, Ankara.

Kavuncu, Sibel (2006). TURGUT ÖZALIN BAŞBAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.

ÖZTÜRK, Onur (2010). TÜRKİYE-IRAK İLİKİLERİ VE KÜRT SORUNU (1926-1990), Yüksek Lisans Tezi, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, ANKARA ÜNİVERSİTESİ, Ankara.

(9) عه‌دان مه‌ندريس (1899-1961)، سياسه‌تمه‌دارئ تورک لسالا 1930 به‌ره‌ف کارئ سياسی فه‌چوو‌يه. ژ دامه‌زێنه‌رێن پارتا ديموکراتی بوو لسالا 1946، و سالا 1950 تاكو 1960 پوستئ سهروک وه‌زيران وه‌رگرتيه، پشتی کوده‌تایا له‌شکه‌ریا 1960 هاتيه دويرخستن ژ ده‌سته‌لاتئ و پاشی بریارا سیداره‌دانئ بو ده‌رچوو لسالا 1961 کو ده‌يته دانان ئیکه‌م سه‌روک وه‌زیر ل تورکیا هاتيه سیداره‌دان. بۆ پتر پیژانینان بنیره: (عقراوي و الجبوري، والدیمي، 2013؛ 164-165).

(10) پوله‌ند ئه‌جاويد، لسالا 1925 ل سته‌نبولئ ژدايک بوويه، خواندانا خو ل کولێژا روبه‌رت ل سته‌نبولئ سالا 1944 بدويماهی ئینایه. گه‌هشتیه لئاف ریزین پارتا گه‌لا گوماری لسالا 1953، و سالا 1972 بويه سه‌روکئ پارتئ. و بوويه قاره‌مانه‌ک د چاڤین تورکان دا ژبه‌رکو لسالا 1974 بریاردا هیزین تورکی ره‌وانه‌ی قوبرس بکه‌ت پوستئ سه‌روک وه‌زیرئ تورکیا چوار جارن وه‌رگرتيه، لسالا 2006 مریه. (احمد، 1980، 34).

(11) نه‌جمه‌دین ئه‌ره‌به‌کان، سياسه‌تمه‌دارئ تورک لسالا 1926 ژدايکبوويه، ، خواندانا خو یا سه‌ره‌تایي ل قوتابخانه‌یا کوماری یا سه‌ره‌تایي ل فه‌يسه‌ری ل سالا 1933 ده‌ستپیکریه وپاشی خیزانا وی چووینه باژیرئ ته‌رابزون و به‌ره‌ف قوتابخانه‌یا غازی پاشا چووینه لسالا 1938. ولسالا 1943 هاتیه وه‌رگرتن ل کولێژا ئه‌سته‌نبولا ته‌کنولوژی پشکا میکانیکی و بسه‌رکه‌فتیانه‌ ژئ ده‌رچووینه، پاشی به‌ره‌ف کارئ سياسی فه‌ چووینه و پارتا سه‌لامه‌تا نیشتمانی دامه‌زرانديه لسالا 1972 و لسالا 1983 پارته‌کا دی بناقی ره‌فا دامه‌زرانديه. وه‌غه‌را داوین کریه لسالا 2011. بو پتر پیژانینان بنیره: (الصالح، 2012، 27-28).

(12) ریکخراوا حزبولا لسالا 1981 هاتیه دامه‌زراندن ل باشورئ رۆژه‌لاتا تورکیا کو زوربه‌یا خه‌لکئ وئ کوردن، لسالا 1991 دابه‌شوو لسه‌ر دوو ره‌وتا، ئه‌ف پارته ژ پارتین توندرو بوو. تورکیا بکارئینا بو به‌ره‌نگاریا بزافا کوردی یا چه‌کداری (بابلا، 2012، 161-162؛ سعدون، 2013، 223).

ژیدەر

ئیک: به‌لگه‌نامین به‌لاقکری:-

1-ب زمانی ئینگلیزی:-

HUMAN RIGHTS WATCH(1994): "U.S. CLUSTER BOMBS FOR TURKEY?", December 1994 Vol. 6, No. 19.

U.S. State Department(1989). Office of the Secretary, SYRIAN SUPPORT FOR PKK, DC 832, October.

US Department of State(1989): Country Reports on Human Rights Practices for 1989.

حسن، جرجيس (1990). تركيا في الاستراتيجية الاميركية بعد سقوط الشاه، الطبعة الأولى، دار الرازي للطباعة و النشر، د.م.

خاروداكي، ماريانا (2013). الكرد والسياسة الخارجية الأميركية- العلاقات الدولية في الشرق الأوسط منذ 1945، ت: خليل الجيوسي، دار الفارابي، بيروت.

دهام، خميس و حميد، جواد و سنان، رؤى (2013). حزب العمال الكردستاني و دوره في تطور القضية الكردية في تركيا من عام 1991-2013، د.م.

رضوان، وليد (2006). تركيا بين العلمانية والإسلام في النصف الثاني من القرن العشرين 1950-2000، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت.

روبنس، فيليب (1993). تركيا و الشرق الأوسط، ت: ميخائيل نجم خوري، الطبعة الأولى، دار قرطبة للنشر، قبرص.

زوركر، أريك (2013). تاريخ تركيا الحديث، ت: عبدالطيف الحارس، الطبعة الأولى، دار المدار الاسلامي، بيروت.

سري الدين، عايده العلي (2000). المسألة الكردية في ملف السياسة الدولية، الطبعة الأولى، دار الافاق الجديدة، بيروت.

سيف الدين، بيار مصطفى (2009). تركيا و كردستان العراق "الجاران الحائران"، الطبعة الأولى، دار الزمان للطباعة و النشر و التوزيع، دمشق.

صالح، جهاد (1987). الطورانية التركية بين الأصولية والفاشية، الطبعه الأولى، دار الصداقة للطباعة والنشر، بيروت.

الصالح، منال (2012). نجم الدين اربكان و دوره في السياسة التركية 1969-1997، دار العربية للعلوم، بيروت.

عبدالعزیز، محمد (1999). عبدالله اوجلان من العمل العسكري الى الكفاح السياسي على الساحة الأوروبية، الطبعة الأولى، مركز الحضارة للدراسات السياسية.

عقراوي، منهل الهام عبدال و الجبوري، فراس صالح خضر و الدلمي، محمد حمزة حسين (2013). العلاقات التركية-الإيرانية 1923-2003 دراسة في العلاقات السياسية والاقتصادية، الطبعة الأولى، دار ابن الاثير للطباعة والنشر، جامعة الموصل.

عقلان، خالد (2017). الجذور التاريخية للقضية الكردية، المعهد المصري للدراسات السياسية و الاستراتيجية.

عيسى، حامد محمود (2002). القضية الكردية في تركيا، الطبعة الأولى، مكتبة مدبولي، القاهرة.

قادر، جبار (2006). قضايا كردية معاصرة كركوك-الانفال-الكرد و تركيا، الطبعة الأولى، دار اراس للطباعة و النشر، أربيل.

YILDIRIM, Yasin (2018). ORTA DOĞU POLİTİKALARI ÖZELİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM; TURGUT ÖZAL DÖNEMİ(1983 – 1989), YÜKSEK LİSANS TEZİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ, İSTANBUL.

3-ب زمانى ئینگلیزی:-

Saeed, Sevan (2014). The Kurdish National Movement in Turkey : From PKK to the KCK, PHD thesis, Middle east politics, Exeter University.

سى: په رتوك:-

1-ب زمانى عه ره بى و وه رگيراي:-

احمد، إبراهيم خليل (1987). الأحزاب السياسية في تركيا، في إبراهيم خليل احمد واخرون، تركيا المعاصرة، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، مركز دراسات التركية، جامعة الموصل.

اوكنم، كرم (2012). تركيا الامة الغاضبة، ت: مصطفى مجدي الجمال، إصدارات سطور الجديدة، القاهرة.

اولسون، روبرت (2013) دماء، عقائد، واصوات اقتراع القضية الكردية والتعامل معها في تركيا (2007-2009)، ت: سعاد محمد خضر، الطبعة الأولى، السليمانية.

بابلا، دلشاد محمود صالح (2012). دور المؤسسة العسكرية التركية في السياسة الداخلية 1980-2002، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية.

البوتاني، عبدالفتاح علي (2007). دراسات و مباحث في تاريخ الكورد والعراق المعاصر، الطبعة الأولى، دار سبيريذ للطباعة و النشر، دهوك.

بوزرسلان، حميد (2010). تاريخ تركيا المعاصر، ت: حسين عمر، دار الكلمة و مركز الثقافة العربية، بيروت.

بيشكجي، إسماعيل (1998). كردستان مستعمرة دولية، ت: زهير عبدالملك، دار ايبيك للطباعة والنشر، السويد.

بيشكجي، إسماعيل (2018). انبعاث كردستان الخيالية، ت: إبراهيم محمود، مطبعة هيفي، دهوك.

الجبوري، مصلح خضر (2013). الدور السياسي للاقلييات في الشرق الأوسط، مركز الاكاديميون للنشر والتوزيع، الأردن.

جليل، جليلي واخرون (1992). الحركة الكردية في العصر الحديث، دار الفارابي للنشر والتوزيع، بيروت.

جواد، سعد ناجي (2005). دراسات في المسألة القومية الكردية، الطبعة الأولى، دار العربية للعلوم، بيروت.

جونتر، م.ميخائيل (2007). الاكراد ومستقبل تركيا، ت: سعاد محمد إبراهيم خضر، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية.

فه‌ت‌اح، ماجید خه‌لیل (2012). ریک‌خستنه سیاسیه‌کانی باکوری کوردستان 1960-1980، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیر.
کوچیرا، کریس (2013): بزوتنه‌وهی نه‌ته‌وهی کورد و ویستی سهره‌خوئی، و: حه‌سه‌ن ره‌ستگار، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی روزه‌ه‌لات، هه‌ولیر.

لازاریف م.س. و ئه‌وانه‌ی تر (2008). میژووی کوردستان، و: هوشیار عبدالله سه‌نگاوی، چاپخانه‌ی روزه‌ه‌لات، هه‌ولیر.

مه‌جید، دلشاد (1995)، تورکیا له دووریانی ده‌سته‌لاتی ژه‌نه‌راه‌ه‌کان و ده‌سته‌لاتی سیاسیه‌کان دا، هه‌ولیر.

مه‌حفوظ، عه‌قیل سه‌عید (2016): تورکیا و کورد تورکیا چون مامه‌له له‌گه‌ل مه‌سه‌له‌ی کورد دا ده‌کات، و: عه‌لی میرزا عارف هه‌ورامی، سلیمانی.

نوره‌دین، محمه‌د (2000). تورکیا له‌سه‌رده‌می گوراند، و: نازاد به‌رزنجی، چاپی یه‌که‌م، ده‌زگای سه‌رده‌م، سلیمانی.

ئیبراهیم، مسته‌فا (2006). رابونی نه‌ته‌وهی کورد له تورکیا 1945-1990 له: فه‌روز ئه‌حمه‌د و ئه‌وانه‌ی تر، تورکیا نه‌به‌رد له پیناوی مانه‌وه‌دا، سه‌نته‌ری لیکولینه‌وه‌ی ستراتیجی کوردستان، سلیمانی.

ئینتیسار، نادر (2003). ئیتنو نه‌ته‌وایه‌تی کوردی، و: عه‌تا قه‌رده‌داخی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی قانع، سلیمانی.

ئه‌حمه‌د، سامان حوسین و مه‌حمود، به‌ختیار سه‌عید (2018). میژووی هاوچه‌رخ‌ی تورکیا، ده‌زگای نارین، سلیمانی.

ئه‌حمه‌د، ئیبراهیم خه‌لیل و مراد، خه‌لیل عه‌لی (2011). میژووی ئیران و تورکیا توژیینه‌وه‌یه‌که له میژووی تازه و هاوچه‌رخ، و: به‌هادین جه‌لال مسته‌فا، چاپخانه‌ی روزه‌ه‌لات، هه‌ولیر.

3-ب زمانی ئینگیزی:-

Gunter, Michael (1997). The Kurds and The Future of Turkey, St. Martin press, New York.

Marcus, Aliza (2007). Blood and Belief The PKK and the Kurdish Fight for Independence, New York University Press, New York.

Phillips, David L. (2009). Confidence Building Between Turks and Iraqi Kurds, The Atlantic Council, Washington.

Yavuz, Hakan (2007). Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey, Nationalism and Ethnic Politics, Routledge Press, 7:3, 1-24, DOI.

4-ب زمانی تورکی:-

AKLACIOĞLU, NURCAN ÖZGÜR (2010). TÜRK DIŞ SİYASETİ, İSTANBUL.

Alemipar ,Emrullah, Keleş, Savaş(2017), Çağdas Türk Ve Dünya Tarihi, Ankara.

کرامر، هاینتس (2001). ترکیا المتغیره تبحت عن ثوب جدید، ت: فاضل جتکر، الرياض.

کوربای، کولستان (2007): تطور الحركة القومية الكردية منذ ثمانيات القرن العشرين، في: هنري باركي وآخرون، القضية الكردية في تركيا، ت: هفال، الطبعة الأولى، مطبعة مؤسسة نارس، أربيل.

مکدووال، دیفید (2012). الكورد شعب انکر علیه وجوده، ت: عبدالسلام النقشبندي، دار آراس، أربيل.

مکدول، دیفید (2004). تاريخ الاكراد الحديث، ت: راج آل محمد، طبعه الأولى، دار الفارابی، بيروت.

النعیمی، احمد نوري (2010). العلاقات العراقية التركية الواقع والمستقبل، الأردن.

هلال، رضا (1999). السيف والهلال تركيا من اتاتورك الى اربكان الصراع بين المؤسسة العسكرية والإسلام السياسي، الطبعة الأولى، دار الشروق، بيروت.

الهيمص، محمد محی (د.ت). الأقلية القومية الكردية في دول الجوار الجغرافي (تركيا، ایران، العراق، سوريا)، (دون مكان الطبع).

رضوان، وليد (2006). العلاقات العربية-التركية، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت.

2-ب زمانی کوردی و وه‌رگیرای:-

بشار، پیروز عبدالله (2017). ئیسماعیل بيشکچی و هه‌لویتستی وی ژ کیشه‌یا کوردستانا باکوور، دهوک.

بیشکچی، ئیسماعیل (2017). قه‌ژینا "کوردستانا خه‌یال"، و: وه‌لات ته‌وفیق، سه‌نته‌ری بيشکچی بو قه‌کولینین مروفايه‌تی، دهوک.

جه‌لیل، هاوکار محیدین (2012). دۆزی کورد له تورکیا له سالانی (1980-1999)، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولیر.

حه‌سه‌رتیان، م.ا. (2007). یاسا و ده‌ستوره‌کانی تورکیا و کورد له‌سه‌رده‌می نویدا، و: دلیر ئه‌حمه‌د، چاپی یه‌که‌م، مه‌له‌ندی کوردولوجی، سلیمانی.

داقووقی، ئیبراهیم (2012). کوردی تورکیا، و: هیمه‌ت عه‌زیز کاکه‌یی، ده‌زگای موکریان، هه‌ولیر.

سیف الدین، بیار مصطفی (2009). کیشه‌ی کورد له په‌یوه‌ندیه‌کانی ئه‌مریکا-تورکیا، و: سه‌رمه‌د ئه‌حمه‌د، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی هاوسه‌ر، هه‌ولیر.

سه‌رده‌شتی، یاسین و ئه‌وانه‌ی تر (2016). میژووی چه‌پ له تورکیا، ده‌زگای جه‌مال عیرفان، سلیمانی.

عه‌نته‌ر، مووسا (2021). بیره‌وه‌ریه‌کانم، و: محمه‌د عه‌زهدین، ده‌زگه‌هی فام، سلیمانی.

TUNCER, HÜNER (2015).ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKASI(1983-1989), Kaynak Yayınları, Istanbul.

جوار: گوتار و فه کولین:-

1-ب زمانئ عه‌ره‌بی:-

به‌نان، حنا عزو (2007). تانسو تشلیبر و موقفها من مشکلات ترکیا الداخلية 1997-1991، مجلة دراسات إقليمية، العدد(9)، السنة(4)، مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل.

به‌نان، حنا عزو (2008). قضية حزب العمال الكردستاني و انعكاساتها على العلاقات العراقية-التركية 1984-2007، مجلة دراسات إقليمية، العدد(12)، السنة (5)، مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل.

حسین، فاضل کاظم (2011). ما بعد الکمالیة: الصعود المدوي للإسلام السياسي في تركيا "دراسة في تجربة حزب الرفاه الإسلامي 1998-1983"، مجلة كلية التربية الأساسية، العدد الثاني والسبعون.

سعدون، افراح ناثر جاسم (2013). موقف الأحزاب الإسلامية التركية من القضية الكردية في تركيا، مجلة دراسات إقليمية، العدد (31)، السنة (10)، مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل.

السويداني، حامد محمد طه (2012). قضية حزب العمال الكردستاني و أثرها في العلاقات التركية-الروسية 1999-1984، مجلة دراسات إقليمية، العدد (29)، السنة (9)، مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل.

السويداني، حامد محمد طه (2013). التيار اليساري في تركيا 2002-1980، مجلة دراسات إقليمية، العدد (33)، السنة (10)، مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل.

العزاوي، وصال نجيب (2004). بنية النظام السياسي وصنع القرارات في تركيا، مجلة قضايا سياسية، المجلد الثاني، العددان الخامس و السادس، جامعة النهريين، كلية العلوم السياسية.

غدير، غازي فيصل (2017). مواقف الحكومات التركية بشأن المسألة الكردية (دراسة تاريخية) 2013-1923، مجلة المستنصرية للدراسات العربية و الدولية، العدد (46).

مراد، خليل علي (2005). الموقف الإقليمي من الحركة الكردية المسلحة في تركيا 1984، مجلة دراسات إقليمية، العدد (3)، السنة (2)، مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل.

2-ب زمانئ كوردی:-

احمد، ثامانج حسن (2018). رولى سياسى و ئابوورى تورگوت ئوزال له ميژووى هاوچه‌رخى توركيادا، مجلة جامعة التنمية البشرية، المجلد (4)، العدد (3).

خوشناو، جاسم ته‌وفيق (1996). خه‌باتى كورد له روانگه‌ی ياسای نيوده‌وله‌تبه‌وه، گوفاى سه‌نته‌رى ليكولينه‌وه‌ی ستراتيجى (سياسه‌تى ده‌ولى)، ژماره (4)، سالى چواره‌م، كانوونى دووهم.

شوانى، به‌كر (2010). كوده‌تاي 12 ئه‌يلوول سييه‌م ده‌ستپوه‌ردانى سوپاي له ديموكراسى ئه‌ وولاته، گوفاى توركياناسى، ژماره (4).

3-ب زمانئ ئينگليزى:-

Dahlman, Carl (2002).The political Geography of Kurdistan, Eurasian Geography and economics, No.4.

Karataşlı, Şahan Savaş (2003). The origins of turkey's,Journal of world-systems research, No. 45.

O'Connor, Francis (2004). the Kurdish movement in turkey, Between political Differentiations and violent confrontation, Peace research institute Frankfort, No. 147.

4-ب زمانئ توركى:-

Dışişleri Bakanlığı Belleteni(1984): Sayı:6, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Haziran.

HEPER, METİN (2008): DEVLET VE KÜRTLER, Doğan Egmont Yayıncılık, Sayı 3.

Uyar ,Hakkı, (2020), Türkiye' De Askeri Darbeler Ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Degrısı, Journal of Modern Turkish History studies, XX/Özel Sayı20.

پینج: روژنامه:-

1-ب زمانئ توركى

Hürriyet ,18/Nisan/1993 .
Hürriyet, 10/Temmoz/1984.
Hürriyet, 7/kasim/1983.
Milliyet, 16/1/1986.

2-ب زمانئ عه‌ره‌بی:-

جريدة الثورة، العدد (7705)، 23 آب/1991.
جريدة الاهرام، العدد (40895)، 1998/11/24
جريدة الانباء، 14/يونيو/2012

3-ب پیتین لاتینی:-

Serxwebün,Aralık/1995.

اجراءات حكومتی توركوت اوزال تجاه الحركة المسلحة لحزب العمال الكردستاني 1983-1989 دراسة تاريخية

الخلاصة

حيث من الواضح ان المسألة الكوردية هي احدى المسائل الرئيسية في تركيا، فمنذ تأسيس جمهورية تركيا 1923 استخدمت الحكومات التركية المتعاقبة سياسة عنيفة تجاه الكورد. وكان رد الفعل الكوردي عنيفا على شكل الحركات المسلحة. و من بين هذه الحركات الحركة المسلحة لحزب العمال الكردستاني. ان أهمية اختيار هذا الموضوع يعود الى أهمية هذه الفترة التي حكم فيها توركوت اوزال مهمة ليست فقط في تاريخ تركيا، بل انما مهمة أيضا في تاريخ كوردستان تركيا، بسبب ظهور الحركة المسلحة لحزب العمال الكردستاني في هذه الفترة و تأثير هذه الحركة على الأوضاع السياسية في تركيا التي أصبحت قضية معقدة و حساسة في هذه الفترة. لذا تعامل اوزال خلال فترة حكومتيه برؤية و مواقف مختلفة مع هذه الحركة و القضية الكوردية بشكل عام. من خلال هذا البحث طرحت عديد من الأسئلة و اجبت عليها حول الاعمال و الإجراءات حكومتي توركوت اوزال اتجاه الحركة المسلحة لحزب العمال الكردستاني، و من هذه الاسئلة: ما هي الإجراءات التي قام بها اوزال اتجاه هذه الحركة؟ هل تضمنت العمليات العسكرية أيضا؟ هل استطاع اوزال حل هذه القضية من خلال هذه الإجراءات؟ او تعقد الوضع اكثر.

الكلمات الدالة: حزب العمال الكردستاني، تركيا، كوردستان، حرب العصابات، اوزال.

PROCEDURES OF BOTH TURGUT OZAL'S GOVERNMENTS TOWARDS THE ARMED MOVEMENT OF THE KURDISTAN WORKERS' PARTY 1983-1989 HISTORICAL STUDY

VAMAN FARSAAT SALMAN and KALIL MUSTAFA OTHMAN

Dept, of History, College of Humanities, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq

ABSTRACT

It is clear, one of the biggest and major issues of Turkey is the Kurdish question, Since the establishment of the Republic of Turkey 1923, the successive Turkish governments have employed a violent policy towards Kurds. Therefore, Kurds carried out militaria movements. One of these movements is the Kurdistan Workers party military Movement . The importance of choosing this topic back to that the period of rolling Tukey by Turgut Ozal is not significant only in history of Turkey, Indeed it is important in history of Kurdistan of Turkey as will, that is because of appearance of the armed movement of the Kurdistan Workers' Party and its affection on Turkey, which became sensitive and complicated issue during this age. Therefore, during both of his governments Ozal dealt with this issue in particular and Kurdish issue in general through his vision and his various attitudes. Throughout this research numerous questions have been asked and answered. From accomplishments and procedures of both Turgut Ozal's governments towards the armed movement of the Kurdistan Workers' Party emerged these questions: what are procedures have been done by Ozal toward this movement? What militaria processes included? With these accomplishments and procedures Ozal was able to solve this Issue? Situation complicated more?

KEY WORDS: Kurdistan worker party , Turkey, Kurdistan, Guerrilla warfare,Ozal.